

We will never have a paradigm that can consistently explain and predict political actions. Every couple of decades political science comes up with a new paradigm – usually one borrowed from another discipline – that attracts much excitement and attention. Its proponents exaggerate its ability to explain or predict. Upon examination and criticism, the model usually fades and is replaced by another trend. Political science tends to get caught up in trends. After a few iterations of this cycle, we learn to expect no breakthrough theories. (Roskin, Cord, Medeiros & Jones 2010:36)

Hoofdstuk 2

De wetenschap der politiek

Carl Devos

2

Woord vooraf

Hoofdstuk 1. ***Wat is politiek?***

Hoofdstuk 2. ***De wetenschap der politiek***

1. **Inleiding**

2. **De wetenschappelijke studie van politiek**

- 2.1. Zijn politieke wetenschappen wetenschap?
- 2.2. Kan de politicoloog objectief zijn?
- 2.3. Een discipline met taalproblemen
- 2.4. Een afzonderlijke discipline?

3. **Benaderingen in de wetenschap der politiek**

- 3.1. Inleiding
- 3.2. Behavioralisme
- 3.3. Institutionalisme
- 3.4. Rationele-keuzebenaderingen
- 3.5. Systeembenaderingen
- 3.6. Interpretatieve, constructivistische benaderingen
- 3.7. Structurele (-functionalistische) benaderingen
- 3.8. Marxisme

4. **Uitleiding**

Hoofdstuk 3. ***Ideologieën***

Hoofdstuk 4. ***Macht***

Hoofdstuk 5. ***Elites***

Hoofdstuk 6. ***Politiek en de massa***

Hoofdstuk 7. ***Partijen en partijsystemen***

Hoofdstuk 8. ***Staat en parlement***

Hoofdstuk 9. ***De regering***

Hoofdstuk 10. ***Openbaar bestuur***

Hoofdstuk 11. ***Democratie***

Hoofdstuk 12. ***Verkiezingen en kiessystemen***

Hoofdstuk 13. ***De Europese Unie***

Hoofdstuk 14. ***Internationale politiek***

Vragen

1. Is **politicologie** wel een wetenschap?
2. Wat is dat eigenlijk, **wetenschap**?
3. Wat zijn de **bijzondere kenmerken** van de politicologie?
4. Hoe omgaan met de onvermijdelijke **subjectiviteit**?
5. Wat zijn de **taalproblemen** van de politicologie?
6. Wat is een **paradigma, theorie, model** of **concept**?
7. Wat zijn de belangrijkste **benaderingen** in de politicologie?

2

1 Inleiding

Specifieke kenmerken en (taal)problemen van de politieke wetenschappen

In hoofdstuk 1 leerden we wat politiek is of kan zijn. In dit hoofdstuk maken we kennis met de wetenschappelijke discipline die politiek bestudeert. Dat is uiteraard het opzet van het hele handboek, maar hier concentreren we ons op enkele specifieke aspecten daarvan. Vanaf het volgende hoofdstuk passeren verschillende hoofdstukthema's van politiek en politicologie de revue. De bedoeling van dit hoofdstuk is niet om een overzicht van de methodologie van de politieke wetenschappen te brengen, dat is voer voor andere, gespecialiseerde publicaties. Wat we wel doen, is ingaan op enkele **bijzonderheden**, enkele specifieke moeilijkheden van de politieke wetenschappen. Sommigen vragen zich zelfs af of politieke wetenschappen wel een wetenschap is of kan zijn.

We beginnen met die harde vraag. Dat laat meteen toe om enkele opvallende kenmerken en bijzondere (o.a. taal)problemen waar deze wetenschap mee moet omgaan te benadrukken: waarom is politieke wetenschappen een moeilijke wetenschap? Wat met de onvermijdelijke subjectiviteit van de politicoloog? Bovendien hangt veel af van de manier waarop je kijkt naar de sociale werkelijkheid in het algemeen en de politiek in het bijzonder. Daarom gaan we in het tweede deel van dit hoofdstuk in op enkele van de bekende benaderingen die in de politieke wetenschappen mogelijk zijn. Welke brillen kan je opzetten om naar de politieke werkelijkheid te kijken? Is die ons gegeven, of wordt die door ons geconstrueerd?

2 De wetenschappelijke studie van politiek

2.1 Zijn politieke wetenschappen wetenschap?

Een huis met vele kamers

Er zijn veel handboeken politicologie. Ze worden gekenmerkt door een grote onderlinge verscheidenheid. Politicologie is een **heterogene** discipline, een huis met vele kamers.

Stoker en Marsh (2010:11) omschrijven de discipline van de politieke wetenschappen zelfs als “a celebration of diversity”. Volgens hen is het cruciaal om te erkennen “just how considerable is the variety of political science at the beginning of the twenty-first century” (Stoker & Marsh 2010:11). In een essay over het heden en de toekomst van politieke wetenschappen schrijft John **Trent** dat politieke wetenschappen “seems to be looking for itself. [...] The basic impression is still one of a discipline in search of its soul and out of touch with the real world of politics” (Trent 2012:156). Hij verwijst naar “the problem of **excessive specialization**” als een van de grootste bezorgdheden. Met andere woorden, er zijn veel en veel verschillende invalshoeken, methodes, onderwerpen, theorieën, modellen enz. Soms begrijpen de burens in dat grote huis elkaar niet goed. Het gaat om een uitgewaaierde familie met heel wat verschillende subdisciplines, elk met hun eigenheid.

Discussiepunten over en kritieken op politieke ‘wetenschappen’

Ondanks die eigenheid en verscheidenheid is er iets wat veel politicologen bindt: de kans dat ze zich ooit moeten verdedigen tegen de stelling dat politieke wetenschappen geen echte wetenschap is, want hoe kan je politiek nu wetenschappelijk bestuderen? De vraag stellen betekent geenszins dat we een hoofdstuk methodologie inlassen. Nochtans is dat een deel van het antwoord. De politieke wetenschapper volgt regels, die van de wetenschap, die hem en haar mogelijk maakt om politieke gebeurtenissen en instellingen te analyseren, te begrijpen en te verklaren. Het gebruik van die **wetenschappelijke methoden** neemt al veel debat weg. Politicologen houden een intellectuele afstand van de politiek en verzamelen systematische data over politieke verschijnselen, die ze volgens de regels van de kunst bestuderen. Die kunst bestaat dan uit

“the systematic, controlled, empirical, and critical investigation of hypothetical propositions about the presumed relations among (various) phenomena [...], a method of testing theories and hypotheses by applying certain rules of analysis to the observation and interpretation of reality under strictly delineated circumstances.” (Manheim, Rich & Willnat 2002:3-4)

Maar we willen hier evenwel dieper afdalen in deze discussie. We gaan eerst in op de vraag wat men meestal met ‘wetenschap’ voor ogen heeft en of ‘politieke

wetenschap' aan dat typisch beeld kan voldoen. Indien niet, wat is dan wel mogelijk en mag dat als wetenschap gezien worden? Wat wetenschap is en of de politieke wetenschappen daaraan kan voldoen, is een ingewikkeld twistpunt binnen de academische gemeenschap, een dat we hier niet kunnen en willen beslechten. We willen in deze paragraaf slechts enkele van de belangrijke discussiepunten over en kritieken op politieke 'wetenschappen' aanraken, zodat de wetenschapper-in-wording er zelfstandig over kan nadenken. Uiteraard gelden vele discussiepunten over de politieke wetenschappen ook voor sociale wetenschappen in het algemeen, maar we concentreren ons hier op de eerste. Dat is de studie van politiek maar, aldus **Toshkov** (2016), ook meer dan dat: het gaat over de verhouding tussen **polity** (bv. staten, regeringsvormen, federalisme), **politics** (bv. machtsuitoefening, besluitvorming, vertegenwoordiging, belangenverdediging) en **policy** (bv. buitenlands of arbeidsmarktbeleid).

2.1.1 Institutionele erkenning

Formele erkenning van politicologie als een wetenschap

We zouden de vraag of politieke wetenschappen wetenschap is, gemakkelijk kunnen afschuiven door te verwijzen naar de **institutionele erkenning** ervan. Ze heeft een eigen onderzoeksobject en methode, een aparte opleiding met een eigen curriculum en een eigen wetenschappelijke gemeenschap, d.w.z. studenten, afgestudeerden, docenten, onderzoekers (Witte 2003:2) die met elkaar communiceren via tijdschriften, studiedagen en eventueel eigen instituties. *Res Publica* geldt als het Nederlandstalige wetenschappelijke tijdschrift van de Vlaamse en Nederlandse politicologen, en de Vereniging voor Politieke Wetenschappen is de beroepsvereniging van Vlaamse politicologen, zoals die ook in andere landen bestaan.¹ In deze internationale gemeenschap wordt de wetenschappelijke *habitus* aan elkaar doorgegeven, worden leerlingen gevormd die op hun beurt het studieveld verruimen en verdiepen.

De politicologie is een wetenschappelijk veld met wat **diffuse grenzen**, maar met een eigen jargon, met eigen interessegebieden en binnen de gemeenschap uitgediepte methodes om die te bestuderen, met eigen opleidingsprogramma's en diploma's, met eigen wetenschappelijke prijzen en internationale organisaties (zoals ECPR, European Consortium for Political

Research), met eigen leerstoelen, tijdschriften en congressen. We zouden ons kunnen verstoppen achter het antwoord dat politicologie aan universiteiten gedoedeerd wordt, dat het op een door universiteiten uitgereikt diploma terug te vinden is, dat die opleidingen streng op hun – ook wetenschappelijke – kwaliteiten worden beoordeeld enz. De formele erkenning van politicologie als een wetenschap is er in elk geval.

Niet voor iedereen een overtuigend antwoord

Die institutionele erkenning is niet voor iedereen een overtuigend antwoord. Ze hebben met 'wetenschap' iets heel specifiek in gedachten. De omschrijving van Danziger kan als voorbeeld dienen van een vrij dominante visie op wetenschap:

“*science entails a search for regularities in the relationship among phenomena. Science is empirical in the sense that it is concerned with phenomena that can be observed, or at least measured. Science is cumulative because it tentatively accepts previously established knowledge on a subject as the foundation for development of further knowledge. [...] The method of science is testable. Its practitioners, 'scientists', specify the assumptions, data, analytic techniques, and inference patterns that support their knowledge claim. They look for some analysis or evidence that would invalidate ('falsify') the claim.*” (Danziger 2005:13)

Wetenschap is dus de empirische studie van observeerbare, of op zijn minst meetbare fenomenen? Niet elke wetenschapper, niet elke politicoloog zal het eens zijn met (alle onderdelen van) deze omschrijving.

2.1.2 Ideaalbeeld van de wetenschap

Spelregels

Ze zullen kritiek hebben op het **dominante beeld** van wat het wetenschappelijke proces is, of hoort te zijn. Dat bestaat uit verschillende (deel)fasen en is het gericht op objectieve, veralgemeenbare kennis die verifieerbaar of controleerbaar is. Belangrijk zijn o.a. het formuleren van een theorie², de operationalisering van die theorie in concrete hypotheses³, de selectie van gepaste onderzoeksmethodes om deze hypotheses te toetsen, het verzamelen van de data of de observatie, de analyse van de data (d.w.z. confrontatie van wat gevonden werd met wat verwacht werd) en de interpretatie van de resultaten en feedback naar de theorie, met de bedoeling om algemene, causale, verklarende

wetten te formuleren die stellen waarom – onder bepaalde omstandigheden – zich welke verschijnselen zullen voordoen. Het aanleren van de spelregels van deze technieken is een essentieel onderwerp in een wetenschappelijke opleiding.

Ideaalbeeld afkomstig van de natuurwetenschappen: het 'covering law'-model

De humane wetenschappen worden vaak op basis van dit ideaalbeeld, dat vooral afkomstig is van de **natuurwetenschappen**, beoordeeld. Als dat het criterium is, dan lijken humane wetenschappen in het algemeen en politieke wetenschappen in het bijzonder, vaak minder of zelfs helemaal niet wetenschappelijk. Thomas **Hobbes** (1588-1679) was de eerste politieke theoreticus die rigoureuus een wetenschap van politiek op de toen opkomende natuurwetenschappen wou baseren. Politieke verschijnselen worden op dezelfde manier verklaard als natuurlijke verschijnselen, namelijk door ervan uit te gaan dat ze onder een universele en algemene wetmatigheid vallen. Wat moet worden verklaard (het **explanandum**, meestal een specifieke gebeurtenis), wordt logisch gededuceerd (afgeleid) uit een **explanans** (het 'verklarende'), d.w.z. een universele en algemene wetmatigheid. De verklaring komt erop neer dat de onderzoeker deduceert dat een bepaalde gebeurtenis een logisch gevolg is van het optreden van bekende algemene wetmatigheden, of in zwakere vorm via een aantal waarschijnlijkheidswetten (*nomos* = wet). Vandaar de naam van deze methode, het **deductief-nomologische verklarende model** (DN-model) of *covering law*-model⁴ (Halperin & Heath 2012:34-35).

Bij uitbreiding horen we soms dat ook sociaalwetenschappelijk onderzoek slechts zin heeft wanneer het gebaseerd is op observeerbare, waarneembare feiten en tot algemene wetten kan komen. Het DN-model is in de politieke wetenschappen "not very useful", aldus Toshkov, "both because it is (too) deterministic and because it requires laws to be more than mere empirical generalization". Vandaar het alternatief van de "probabilistic explanation" (Toshkov 2016:147).

Vinden van noodzakelijke en voldoende voorwaarden

Het gelijkschakelen van de wetenschappelijke methode met de natuurwetenschappelijke methode is verantwoordelijk voor **misvattingen** over of onderwaardering van de sociale wetenschappen. Sommigen streven er zelfs naar om het ideaal van

de natuurwetenschappelijke methode te imiteren, wat een aantal inzichten in de sociale werkelijkheid in de weg kan staan: de relatie die een onderzoeker tussen feiten construeert wanneer hij ze verklaart moet **causaal** zijn. Er is dus slechts sprake van een 'oorzaak' wanneer er een (o.a. volgtijdelijk) verband en een onveranderlijke opeenvolging (regelmaat) van twee gebeurtenissen onder gelijke omstandigheden bestaat en als een noodzakelijke en voldoende reden kan aangeven waarom x (in die omstandigheden) y veroorzaakt. Wanneer een regelmaat steeds aan deze voorwaarden beantwoordt, is er sprake van een '**wetmatigheid**', vast te stellen via herhaalde en herhaalbare experimenten waarbij telkens omgevingsfactoren gewijzigd kunnen worden om de gevolgen van die wijziging te registeren. Wetten maken het mogelijk uit een oorzaak datgene te deduceren wat men wil verklaren. Dit omdat het *explanandum* via de algemene wet met het *explanans* verbonden is. Wetten zijn universeel geldig, ze impliceren dat als x gebeurt, y daaruit moet volgen gegeven bepaalde omgevingsfactoren, waar dan ook in de tijd en ruimte waarin die omgevingsfactoren zich zo voordoen. Het gaat dus om het vinden van de noodzakelijke en voldoende voorwaarden.

2.1.3 Moeilijk te bepalen aanvangsvoorwaarden

Epistemologische en ontologische discussies: de werkelijkheid als sociale constructie

Aan deze opstelling ligt een opvatting ten grondslag dat er een werkelijke wereld bestaat, onafhankelijk van onze kennis over die wereld. Voor anderen is de wereld evenwel een sociale constructie, die we niet zomaar via observaties kunnen leren kennen. Volgens empiristen moeten we de echte wereld via observaties leren kennen, volgens interpretatieve benaderingen kunnen we veel verschijnselen niet echt registreren en enkel interpreteren, om zodoende de wereld te leren begrijpen. Er zijn immers structuren aan het werk die gedrag beïnvloeden en die we niet zomaar empirisch kunnen registreren of uit dat gedrag afleiden. Deze **epistemologische** (welk soort kennis is mogelijk, hoe kunnen we weten?) en **ontologische** (wat bestaat er, wat is de aard van onze sociale wereld?) discussies lijken abstract, maar leiden ook binnen de politicologie tot heel concrete (o.a. **methodologische**, hoe kunnen we weten?) debatten.

Empirisch controleerbare algemene wetten?

In de sociale wetenschappen zijn noodzakelijke voorwaarden gemakkelijker te vinden dan voldoende voorwaarden. ‘Verklaren’ is met deze criteria heel moeilijk, **verstehen** ligt meer in het bereik. Verklaren is immers ook voorspellen.⁵ Menselijk gedrag precies voorspellen, blijkt quasi onmogelijk te zijn. De waarde van een verklarende theorie blijkt uit de toets van de erop gebaseerde voorspelling aan nieuwe gevallen: komt de voorspelling uit, dan klopt de theorie en dus de wijze waarop die sociale verschijnselen verklaart. Dit toetsingsonderzoek is in de politicologie moeilijk in de praktijk te brengen. Dat is het gevolg van de grote rol van de vele en complexe voorwaarden en omstandigheden waaronder situaties zich voordoen, in het bijzonder van de aanvangsvoorwaarden.

In de natuurwetenschappen zijn die **aanvangsvoorwaarden** gemakkelijk te omlijnen. Bijvoorbeeld: tijdens een koude nacht staat een fles water buiten en ’s morgens blijkt de fles gebarsten te zijn. We kunnen dit verklaren door de oorzaak vast te stellen: de vrieskou (water zet uit bij bevriezing, de fles was volledig gevuld en gesloten). Het totaal van alle aanvangsvoorwaarden (vriestemperatuur, water, gevuld, gesloten) leidt noodzakelijk tot het gevolg, ‘het barsten van de fles’, omdat, gegeven de aanvangsvoorwaarden, alle flessen zullen barsten. Deze algemene wet komt tot stand op basis van deductieve logica en is via zintuiglijke waarneming controleerbaar, de situatie is herhaalbaar.⁶ Alle omstandigheden zijn te manipuleren, zodat we de effecten van de wijziging van een aanvangsvoorwaarde (bv. wat gebeurt er indien we de flessen niet sluiten of er andere vloeistof in doen) kunnen controleren. Indien we dit ideaal naar de sociale wetenschappen overbrengen, ontstaan er moeilijkheden.

Waarschijnlijkheidswetten

Daarom werd het model afgezwakt en gaat het in de sociale wetenschappen niet meer om algemene wetten, maar om **waarschijnlijkheidswetten**, om ‘**probabilisme**’. Niet meer ‘als ... dan’, maar ‘als ... dan met grote waarschijnlijkheid’. Het punt is evenwel dat de aanvangs- of beginvoorwaarden van de sociale werkelijkheid constant wijzigen, zonder dat deze wijzigingen daarom empirisch registreerbaar zijn of onder controle gebracht kunnen worden. We kunnen bv. geen nieuwe verkiezingen organiseren en slechts één factor (waarvan we de invloed willen onderzoeken, bv. een debat tussen twee kopstukken) veranderen terwijl we alle andere aanvangsvoorwaarden onder controle

houden. Daarom kunnen we nooit doen zoals in natuurwetenschappelijk onderzoek, waar de overige omstandigheden in een laboratoriumsituatie constant gehouden (**ceteris paribus**) worden om de invloed van één verandering te meten. In de sociale werkelijkheid kunnen we sommige beginvoorwaarden niet constant houden en andere bewust veranderen. Bovendien zijn heel wat sociale onderzoekssituaties niet herhaalbaar, tenzij we ze in een onrealistische, experimentele laboratoriumsituatie zouden brengen waarbij contextfactoren uitgefilterd worden.

Onophoudelijk veranderend studieobject

De sociale omgevingskenmerken wijzigen onophoudelijk, zodat het studieobject van de sociale wetenschap aan een continu proces van verandering onderhevig is: het studieobject (bv. kiezers) is onherroepelijk beïnvloed door de situatie die zich heeft voorgedaan. We kunnen de situatie **niet herhalen** met de veronderstelling dat het subject deze ervaring niet heeft opgedaan. Bijvoorbeeld: we kunnen mensen niet opnieuw doen stemmen, deze keer zonder dat een partijvoorzitter een of andere uitspraak heeft gedaan. Die feiten hebben zich voorgedaan, we kunnen er niet van uitgaan dat de mensen die we bestuderen, ze vergeten zijn of er geen rekening mee houden. Bovendien is stemmen zo complex dat er wellicht heel veel andere factoren een rol spelen (zoals het belang van de persoonlijkheid van een kandidaat) die we ook in het oog moeten houden. Aangezien we er minder in slagen om zoals in het natuurwetenschappelijk onderzoek, dat ook heel complex is, veel variabelen constant te houden, is het moeilijk om de precieze effecten van enkele variabelen te meten. En er is nog meer dan dat.

Gedrag van de onderzoeksobjecten

Zelfs indien we aanvaarden dat mensen zich voorspelbaar gedragen, dan nog kunnen mensen zich bewust onvoorspelbaar of misleidend **gedragen**, bijvoorbeeld omdat ze bepaald verwacht gedrag in een experiment bewust niet willen vertonen, of omgekeerd, omdat ze dat gedrag precies willen laten zien om de onderzoekers te plezieren. Dat kan bv. worden opgevangen door de echte doelstelling van het experiment te verzwijgen, maar dat het onderzoeksobject een eigen (zinnige) wil heeft, zorgt voor praktische problemen. Mensen kunnen echte intenties verzwijgen of anders voorstellen, kunnen weigeren om noodzakelijke informatie te verschaffen, sommige gedragsvormen (bijvoorbeeld illegaal of sociaal onwenselijk gedrag) zijn moeilijk

accuraat te observeren enz. We moeten ook de taal die we in het onderzoek gebruiken, goed overdenken, want ook de onderzoeksobjecten geven daar een eigen invulling aan.

Kortom, “[the] political scientist must face the fact that consistent and rational human behavior is complex, perhaps even **more complex** than the subject matter of other sciences” (Johnson & Reynolds 2008:46). Daardoor is het volgens deze auteurs heel moeilijk om alle relevante factoren en hun onderlinge relaties in kaart te brengen. Daarom zijn theorieën in de menswetenschappen vaak te ‘eenvoudig’ of net te specifiek omdat ze een groot aantal uitzonderingen moeten uitsluiten. Ook **Danziger** wijst op deze kritiek als hij opmerkt dat volgens velen politieke wetenschap omwille van de *subject matter* geen wetenschap kan zijn:

“*The political world is far too complex and unpredictable for systematic generalizations. Politics is based on the actions and interactions of many individuals, groups, and even countries. Politics occurs in the midst of many changing conditions that can influence those actions. The range of variation in what people might do and in the conditions that might exist is so vast that clear ‘if A, then B’ statements about politics are impossible.*” (Danziger 2005:18)⁷

Johnson en Reynolds (2008) wijzen dan ook op **philosophical objections**. Politicologen moeten zich inleven in de leefwereld en beweegredenen van de mensen die ze bestuderen, opdat ze hun politieke gedrag beter zouden kunnen begrijpen. Ze verwijzen daarbij naar het constructivisme, een benadering die sinds de jaren 1970 in de politieke wetenschappen aan populariteit won. Die wijst erop dat het belangrijk is om te beseffen dat de werkelijkheid een **sociale constructie** is: feiten zijn sociaal ingebed en geconstrueerd. Mensen ‘ontdekken’ geen objectieve, buiten zichzelf bestaande kennis over de echte wereld via een neutraal, wetenschappelijk proces, maar ze ‘creëren’ kennis. Dat gebeurt via de percepties, opvattingen, overtuigingen enz. van de onderzoekers, die door culturele en historische ervaringen en praktijken onbewust gegroeid zijn. Volgens deze visie bestaan ‘feiten’ als dusdanig niet.

2.1.4 Het weer wil niet mee

De meteorologie als voorbeeld

Na de dominantie van dit *covering law*-model in de jaren 1950 – alle verschijnselen moeten onder een

algemene wet gebracht kunnen worden – hanteren vandaag nog steeds heel wat politicologen dit ‘sciëntistische’ standpunt. De positivistische methode leidt doorgaans vooral tot een goede beschrijving van de werkelijkheid, minder tot een sluitende verklaring ervan. In de sociale wetenschappen komen we niet tot **natuurwetten**. Volgens Tromp is het natuurwetenschappelijke equivalent van de sociale wereld het weer. Als men sociale wetenschappen moet vergelijken met een natuurwetenschap, dan is de meteorologie het aangewezen voorbeeld:

“*Weersystemen zijn zeer complex, maar bestaan uit zuiver fysieke componenten. Depressies denken niet en het weer heeft geen wil. Het weer is onderworpen aan natuurwetenschappelijke wetmatigheden die allemaal allang bekend zijn. Waarom is het dan zo moeilijk om correcte weersvoorspellingen te maken? Volgens het covering law model is verklaren hetzelfde als voorspellen: wie een geldige verklaring voor een verschijnsel geeft, moet kunnen voorspellen wanneer het optreedt.*” (Tromp 2002:67)

De onderzoeker en het onderzochte beïnvloeden elkaar

Ondanks alle computers en satellieten, zitten de voorspellingen er soms helemaal naast. Soms zijn die bijvoorbeeld te verklaren door het zogenaamde **vliedereffect** (sterke afhankelijkheid t.a.v. beginvoorwaarden, *sensitivity to initial conditions*): een vlinder die vandaag in een Braziliaans oerwoud vliegt, kan lucht-turbulentie veroorzaken die over een maand storm in Tokio brengt. De ontdekker van dienst die in 1960 aan het wereldbepaalde Massachusetts Institute of Technology met wiskundige modellen en primitieve computers het fenomeen ontdekte, was de wiskundige en meteoroloog Edward N. **Lorenz** (1917-2008).

De ontdekking van dit effect was de start van de zogenaamde **chaostheorie**: een onderdeel van de wiskunde dat zich specialiseert in het gedrag van ‘dynamische systemen’. Chaos betekent daarin niet wat we er in de omgangstaal mee bedoelen, maar verwijst in de theorie naar schijnbare wanorde die toch een orde kent via een rekenregel. Veel wetenschappers begonnen zich in die periode af te zetten tegen het positivisme, waardoor allerlei post-positivistische benaderingen ontstonden. Het post-positivisme – of ook wel eens post-empirisme genoemd – nuanceert het positivisme. Het is er als het ware een amendement op. De onderzoeker en het onderzochte zijn niet onafhankelijk

van elkaar, kenmerken van de onderzoeker kunnen de observaties van het onderzochte beïnvloeden. Waarnemingen zijn niet theorie- of belangenvrij. Post-positivisten streven ook naar objectieve kennis, maar ze houden bijvoorbeeld rekening met het bestaan van niet-observeerbare systemen die invloed hebben op wat we wel kunnen observeren. Ze stellen ook dat er een realiteit bestaat, maar dat die niet volledig te kennen is, enkel via waarschijnlijkheid en bij benadering. Dat klinkt al heel anders dan het positivisme, een term uitgevonden door de Franse filosoof Auguste Comte (1798-1857) dat uitgaat van **naturalisme** (er zijn geen fundamentele verschillen tussen de natuur- en de sociale wetenschappen), **empirisme** (wat we kennen van de wereld is beperkt tot wat observeerbaar is) en gericht is op het formuleren van algemene wetten (Halperin & Heath 2012:28).

2.2 Kan de politicoloog objectief zijn?

Onderzoekers zijn actief, participierend bestanddeel van hun eigen onderzoekswereld

Maar als we die deur open zetten, maken de persoonlijke voorkeuren van de politiekwetenschappelijke onderzoeker wetenschappelijk werk dan niet zeer moeilijk? Kunnen we observaties van sociale verschijnselen volledig losmaken van onze waarden en opvatten? Dat de persoonlijke opvattingen van een onderzoeker werkzaam in een laboratorium, waar hij de dichtheid van een nieuwe koelvloeistof onderzoekt, geen invloed hebben op de resultaten van zijn proeven, lijkt evident. Hoewel er meer **subjectiviteit** in de 'exacte wetenschappen' aanwezig is dan de sociale wetenschappers doorgaans vermoeden, is het duidelijk dat de discussie over deze vorm van subjectiviteit niet daar, maar vooral bij sociale wetenschappers wordt gevoerd. Omdat deze onderzoekers als actief, participierend bestanddeel onderdeel zijn van hun eigen onderzoekswereld, omdat ze daarover vaak – soms uitgesproken politieke – meningen hebben voor ze aan het onderzoek beginnen en terwijl ze het onderzoek voeren of de conclusies ervan formuleren. Dat geldt uiteraard voor alle sociale wetenschappen, *a fortiori* wanneer de onderzoeker in zijn eigen tijd en ruimte onderzoek doet, met 'levende objecten' die bovendien op zijn bevindingen kunnen reageren, over vaak heel normatieve kwesties of verdelingsvraagstukken. In sommige gevallen kennen politicologen heel wat politici persoonlijk, verstrekken ze (in

formeel adviezen aan partijen of doen ze uitspraken over maatschappelijke kwesties. Velen willen immers relevant zijn, hoewel ook daarover discussie is, zoals blijkt uit *The Relevance of Political Science* (Stoker, Peters & Pierre 2015). Ze worden gevraagd om commentaar te geven op politici of partijen die hun onderzoeksgelden later moeten goedkeuren, waarvoor ze eventueel stemmen of waarvan ze misschien een lidkaart op zak hebben. Of ze hebben voor hun onderzoek de hulp van een kabinet of de antwoorden van een parlementslid nodig. Kunnen ze die dan nadien in dat onderzoek objectief behandelen? Neen.

Impliciet of expliciet subjectief

Kan wetenschap enkel als de wetenschapper volstrekt **objectief** is? Kan dat, bij de wetenschappelijke studie van politiek? Newell en Rhodes zijn daarover duidelijk:

“*political reflection and theorising are themselves political activities, integral components of the contexts they seek to analyse. As political scientists, therefore, we cannot escape being committed, implicitly or explicitly, to one prescriptive position or another.*” (Newell & Rhodes 2004:4)

Politieke wetenschappers zijn volgens deze auteurs dus onvermijdelijk, impliciet of expliciet, subjectief.

Persoonlijke opvattingen en betrokkenheid

Politieke wetenschappers gaan stemmen, hebben veelal partijpolitieke voorkeuren enz. Deze persoonlijke opvattingen zijn niet zoals een laboratoriumjas, die je kan uit- of aantrekken, afhankelijk van de gelegenheid. Ze zijn eerder als een huid, die over de jaren heen wel kan veranderen, maar die altijd onlosmakelijk met de politicoloog meereist. Maakt dat een objectieve politiekwetenschappelijke analyse, waarvoor intellectuele distantie nodig is, onmogelijk? Neen. Tenminste, indien we een volwassen en geen radicale of geïdealiseerde invulling aan objectiviteit geven. Want alle sociaalwetenschappelijk onderzoek is in zekere mate onvermijdelijk subjectief. Niemand is (volledig) neutraal. Wie dat niet beseft, kan geen 'objectieve' wetenschapper zijn. Alleen al in de keuze van de onderwerpen, een keuze uit duizenden mogelijkheden, zit reeds subjectiviteit vervat.

Problematisch is dat allemaal niet, integendeel. De sociale wetenschapper is hopelijk **betrokken** bij het maatschappelijke gebeuren. Dat wil zeggen dat hij het boeiend en belangrijk vindt wat er gebeurt, dat hij er

een natuurlijke interesse in heeft, dat hij een *drive* vindt in de vraag hoe het allemaal in elkaar zit: “the study of politics is a science, but also a vocation”, politicologische analyses moeten ook “speaking truth to power” zijn (Toshkov 2016:15). Ook Dowding onderlijnt dat “political scientists ought to care about the truth and ought to care about trying to demonstrate that truth” (Dowding 2016:245). Die betrokkenheid helpt niet enkel om de vaak eenzame wetenschappelijke zoektocht door te komen, maar het verhindert ook dat de onderzoeker te snel tevreden is met het antwoord op zijn vragen. Politicologen moeten een open geest hebben, open zijn over wat ze doen en denken, en kritisch zijn: wetenschap heeft de opdracht om te rapporteren hoeveel onzekerheid er is rond de ‘established truths’ in politiek, en dat hoeft zeker niet altijd met grote vergemeningen en zelfbewuste conclusies te zijn:

“Often, the major contribution of a scientific analysis would be to point out how little we know about the likely effects of a certain policy change, how unpredictable the course of a political event is, or how uncertain the future impact of some new institutions could be.” (Toshkov 2016:16)

Onvermijdelijke subjectiviteit ingebed in de wetenschappelijke methode

De onvermijdelijke subjectiviteit moet in de wetenschappelijke **methode** ingebed worden. De onderzoeker verzamelt systematische data (verschijnselen worden bekeken als specifieke gevallen van algemene verschijnselen), analyseert ze en ook in de manier waarop hij er over rapporteert onderscheidt hij zich van niet-wetenschappers, die ook politieke fenomenen bekijken. Vaak doen die laatste dat enkel beschrijvend, of hoogstens anekdotisch verklarend: redenen aanvoeren die in dit geval aannemelijk klinken. Zij concentreren zich meestal op dat ene geval van een algemeen verschijnsel, terwijl **politicologen** vooral dat algemeen verschijnsel bestuderen, op basis van bewijzen en systematische analyses. Ze doen dat met een zelfkritiek en met een openheid van geest, dat wil zeggen dat ze expliciteren wat ze hoe waarom doen, in alle openheid en volgens nauwgezette methoden als deel van een ruimere methodologie, zodat anderen dat onderzoek kunnen overdoen en controleren. Onder andere daarin verschillen politicologen van politici.

Roskin en zijn collega’s (2010:16) sommen nog andere verschilpunten op tussen politici en politicologen. Politici houden van macht, zoeken populariteit,

denken praktisch, hebben stevige overtuigingen, concentreren zich op één oorzaak, kijken naar de korte termijn, denken aan de volgende verkiezingen, reageren op groepen en zoeken naambekendheid. Politicologen zijn sceptisch over macht, zoeken accuraatheid, denken abstract, zoeken voorlopige verklaringen, bekijken vele oorzaken, richten zich op de gevolgen op lange termijn, denken aan de volgende publicatie, zoeken het algemeen belang en professionele prestige. Enfin, zo staat het toch in dat handboek.

Dowding illustreert een van de vele verschillen tussen politicologen en politiek journalisten; die moeten een stap terug en verder zetten. Journalisten leggen specifieke fouten in de regering bloot, politicologen moeten een meer geaggregeerd en dieper perspectief hanteren, nagaan welke fenomenen daar allemaal een rol spelen: de politicoloog, maar dat geldt voor elke sociale wetenschapper

“needs to delve deeper than do journalists. To that end political science needs to be comparative. Not in the overt sense that one must not study the politics of a particular nation, or state, or local government; but the political scientist needs to ask comparative, counterfactual questions, and these can be best answered with some knowledge of other countries.” (Dowding 2016:247)

Zo blijken heel specifieke verschijnselen eigenlijk onderdeel van een veel globaler fenomeen te zijn.

2.2.1 Hoe omgaan met onvermijdelijke subjectiviteit?

Nadelen van subjectiviteit opvangen door intersubjectiviteit

De vraag is dus niet of er subjectiviteit is, maar wel hoe we ermee omgaan. In het ene onderzoek is dat al moeilijker dan in het andere. Doorgaans doet de politicoloog dat niet alleen: veel onderzoek is groeps- of teamwerk, van een team van onderzoekers die niet samenzweerderig over alles hetzelfde denken of hun eigen reputatie en die van hun instelling op het spel willen zetten door gegevens te vervalsen. Of het onderzoek van een subject wordt beoordeeld (*reviewed*) door minstens twee andere subjecten, zijns gelijken (*peers*). Met andere woorden, de nadelen van subjectiviteit worden opgevangen door **intersubjectiviteit**, door het feit dat verschillende onderzoekers met hetzelfde thema bezig zijn, elk met hun eigenheden en kenmerken, en dat ze

allemaal hun methoden en uitgangspunten moeten expliciteren. De ene vorm van subjectiviteit wordt zo als het ware geneutraliseerd of gecompenseerd door de andere. Omdat velen hetzelfde bestuderen en niet alle specialisten dezelfde subjectiviteit delen, wordt een vorm van realistische objectiviteit – lees intersubjectiviteit – mogelijk.

De confrontatie en **juxtapositie van subjectiviteiten** leidt m.a.w. tot intersubjectiviteit en die benadert objectiviteit. Dat doen we door onderzoek te presenteren aan de internationale onderzoeksgemeenschap, waar het door gelijken (**peer review**) op wetenschappelijke kwaliteiten wordt beoordeeld. Vooraleer onderzoek gepubliceerd wordt, wordt het door de redacties aan een grondige kwaliteitscontrole onderworpen en ook na publicatie kunnen andere onderzoekers erop reageren. Dat maakt dat opiniestukken, televisieoptredens of radio-interviews van de politicoloog over actuele ontwikkelingen in de politiek niet gelijkgesteld kunnen worden met ‘politieke wetenschappen’ (Devos 2004).

Empirische toetsing nuanceren, niet verwerpen

Al deze nuances impliceren geenszins dat alle positivistische uitgangspunten zomaar verworpen moeten worden. We moeten beseffen dat al die uitgangspunten moeilijk bij de studie van de sociale werkelijkheid te respecteren zijn en dat het ook onverstandig kan zijn om dat te willen doen. Denk bijvoorbeeld aan de uitoefening van (structurele) macht die zich manifesteert, zelfs in afwezigheid van een waarneembare handeling, door diegene die als relatief machthebbende wordt beschouwd (zie hoofdstuk 4). Het verenigen van de sociale werkelijkheid tot de empirisch registreerbare werkelijkheid en de fixatie op objectieve en universele waarheden, leiden bijgevolg soms tot een verarming van de inzichten over de sociale werkelijkheid. Die verschilt van de fysieke werkelijkheid omdat de sociale werkelijkheid niet bestaat uit objectief gegeven en voor iedereen gelijke feiten, maar wel uit wisselende en ongelijke betekenissen die mensen toekennen aan sociaal geconstrueerde feiten.

Het ontkennen van een rechtlijnige toepassing van de wet van actie en reactie in de sociale wetenschappen – en dus stellen dat mensen als uiterst complexe en constant evoluerende sociale wezens niet reageren zoals materie op externe stimuli – mag evenwel niet tot verkeerde conclusies leiden. Interpretatief begrijpen of **narrativisme** komt niet zomaar in de plaats van causaal verklaren. Het nuanceren van **positivisme** is

geen vrijgeleide om zomaar iets te vertellen. Het is evident dat empirie niet het enige, maar wel een cruciaal criterium is, dat bijvoorbeeld elke theorie die de empirische toetsing niet doorstaat, herzien of opzijgeschoven moet worden. Maar het is niet omdat een theorie niet empirisch toetsbaar is, dat die daarom waardeloos is. Politieke wetenschappen moeten immer streven naar **empirische toetsing**, maar tegelijkertijd openingen laten daar waar dit onmogelijk is: verklaringen of hypothesen die niet of onvoldoende via klassieke, empirische-positivistische toetsing getest kunnen worden, mogen niet zomaar opzij geschoven worden. Ze moeten wel uiterst kritisch en genuanceerd benaderd worden.

2.2.2 What's in a name?

Politieke wetenschap(en)

Met de bovenstaande beschouwingen hebben we slechts enkele van de vele discussiepunten over wetenschap en politieke wetenschappen aangeraakt. En dan nog op een oppervlakkige manier. Dit inleidend, kennismakend handboek wil (politieke) wetenschappers-in-opleiding bewust maken en doen nadenken over de complexiteit van wetenschap, en van de politicologie in het bijzonder, een heel delicate discipline. De discussies gaan zelfs over de naam van de discipline. Hierboven werden verschillende benamingen door elkaar gebruikt. De term ‘**politieke wetenschappen**’, meervoud, houdt niet in dat er verschillende wetenschappen van of over politiek naast elkaar bestaan. Indien het meervoud wordt aangewend, is dat omdat er binnen de discipline subdisciplines bestaan (bv. internationale betrekkingen of studie van kiesgedrag). De term ‘**politieke wetenschap**’, enkelvoud, klinkt voor velen eigenaardig omdat die zich lijkt af te zetten tegen de niet-politieke wetenschap. Het klinkt minder als de wetenschap over politiek dan wel als door politiek beïnvloede wetenschap. In het enkelvoud wordt de term dus weinig gebruikt.

Polit(ic)ologie

‘**Politologie**’ dan maar, een neologisme dat in de jaren 1950 in Nederland werd geïntroduceerd, naar analogie van aanduidingen zoals sociologie? In het buitenland is sprake van *political sciences*, *sciences politiques*, *Politikwissenschaft* enz. In België is er behalve van politicologie soms ook nog sprake van ‘**politologie**’. Voor de Leuvense emeritus hoogleraar Wilfried **Dewachter** verdient politologie de voorkeur omdat

de vertaling van internationale omschrijvingen neerkomt op *politology*. Hij citeert ook Van Dale, waar politologie een beperktere betekenis heeft, namelijk de wetenschap van de politiek, terwijl politicologie als de leer van de politieke verschijnselen wordt omschreven (Dewachter 2002:7).

Voor Dewachter kan politieke wetenschappen (meervoud) niet. De juiste term is volgens Dewachter '**wetenschap der politiek**', maar die ligt niet echt lekker in de mond. Om allerlei redenen verwijzen we hier naar de discipline met de naam 'politicologie' en naar de beoefenaars ervan als 'politicologen', o.a. wegens de bredere betekenis van die term in vergelijking met de politologie, die voor sommigen te veel geassocieerd wordt met een eerder formalistische, institutionele en beleidsgerichte benadering van politiek.⁸ Andere auteurs houden het bij 'politieke wetenschappen', waarvan politicologie, internationale betrekkingen of bestuurskunde onderdelen zijn. We gebruiken politicologie hier als overkoepelend begrip, als een '-logie'-versie van de wetenschap der politiek of politieke wetenschappen. In de volgende paragraaf blijkt dat discussie over de naam niet het enige taalprobleem van deze discipline is.

2.3 Een discipline met taalproblemen

Politiek als taalstrijd

Nu we toch met woorden spelen: in politiek is taal cruciaal. En daarom ook in de politicologie. Taalvaardigheid is voor politici een zeer belangrijke eigenschap, vaak is politiek een woordenspel. Ruzies worden dan bijvoorbeeld 'open debatcultuur', het controleren van werklozen heet 'activering', het ontslaan van een minister wordt de 'versterking van de regering' genoemd. Politiek is, in vreedstijden, een **taalstrijd**. Hoe dingen benoemd worden, is er van groot belang. Maar dezelfde woorden duiken ook op in de taal die de politicoloog gebruikt als hij politiek bestudeert: hij moet dus goed nadenken over zijn precieze woordkeuze.

Taalkundige constructies met cognitieve/ conceptuele en associatieve betekenis

Woorden zijn taalkundige constructies met een cognitieve of conceptuele en een **associatieve betekenis**. Dat laatste wijst naar de lading van woorden, de gevoelens die eraan verbonden zijn. **Cognitieve betekenis** verwijst naar de abstracte begrippen of concrete

verschijnselen waarop ze betrekking hebben, naar de naakte inhoud. Ook dat is niet altijd evident.

Denk aan de reactie van de voormalige VS-president Bill Clinton in het Lewinsky-schandaal (1998): wat bedoelde Clinton eigenlijk met 'seksuele betrekkingen' toen hij zei dat hij geen seksuele relatie had met zijn voormalige medewerkster Lewinsky? Blijkbaar gebruikte hij die woorden in een specifieke cognitieve betekenis. Heeft hij dan wel of niet gelogen over zijn verhouding met 'Monica'? Wat is, los van de gevoelslading van begrippen zoals democratie, vrijheid of gelijkheid, de cognitieve betekenis ervan? In elk geval is dat onduidelijk en de inzet van politieke strijd.

Een militaire staatsgreep kan als 'democratisering' worden verkocht als militairen zeggen dat ze de macht van de corrupte politici of religieuze fundamentalisten terug aan de bevolking willen geven, doorgaans na een overgangsfase. Gaat het om 'terroristen' of om 'vrijheidsstrijders'? In politiek zijn woorden minstens even belangrijk als wapens, in een democratie zelfs veel belangrijker. Politiek is zeer **taalgevoelig**, politicologen moeten zich daarvan bewust zijn als ze in datzelfde taalgebied dezelfde woorden gebruiken: de politicologie heeft immers geen eigen taal.

Associatieve betekenissen worden in de wetenschappelijke analyse geïmporteerd

In heel wat disciplines verschilt de taal van de wetenschap sterk van de dagelijkse omgangstaal. Denk bv. aan de formele taal van de wiskunde. De taal waarin de sociale wetenschappen worden bedreven, verschilt niet (veel) van de dagelijkse omgangstaal. Alle onduidelijkheden, tegenstrijdigheden en emotionele ladingen, m.a.w. alle associatieve betekenissen van alledaagse begrippen, worden op die manier in de wetenschappelijke analyse geïmporteerd. Een oplossing zou het ontwerpen van een eigen, **apart vocabularium** zijn. Daarin zouden verschijnselen worden aangeduid met aparte, 'wetenschappelijke' woorden, waarvan de betekenis precies en ondubbelzinnig is. Het zou dan gaan om woorden zoals watt, volt, ampère of joule uit de natuurwetenschappen, die in de omgangstaal zelden gebruikt worden en zodoende geen associatieve betekenis hebben gekregen.

Een eigen vocabularium?

Daartoe worden soms pogingen ondernomen, zoals het bekende neologisme '**polyarchie**' (1972) van Robert **Dahl** (1915-2014). Hiermee wilde hij het gebruik van het woord democratie (zie hoofdstuk 11) in de

wetenschap vermijden, precies omdat het door het dagelijkse taalgebruik al zo uitgehold en normatief geladen was. Hij gaf het, naast de afwezigheid van een associatieve betekenis, een preciezere conceptuele betekenis mee. Het betekent letterlijk 'waar velen heersen' en staat voor een systeem waar velen beurtelings deel hebben aan de heerschappij als gevolg van de concurrentie tussen wisselende minderheden/meerderheden, vooral via verkiezingen. Dahl ging uit van dit ideaalbeeld om via een aantal variabelen – centraal stonden de mogelijkheid van volwassen burgers om deel te nemen aan verkiezingen en de mogelijkheden van de oppositie om een regeringspositie te verwerven (van Schendelen 1990:131) – staten te onderzoeken en te rangschikken. Het concept polyarchie, een ideaaltype, moest preciezer zijn dan het vagere democratie. Deze poging is mislukt, in de zin dat vandaag ook in de politieke wetenschappen niet over polyarchie, maar over democratie gesproken wordt.

Pogingen om nieuwe woorden in het wetenschappelijke politicologenjargon te creëren, zijn zeldzaam en doorgaans zonder succes. De politicologie heeft **geen eigen vocabularium** ontwikkeld om via woorden met een precieze en neutrale betekenis over allerlei begrippen en verschijnselen te kunnen spreken. Bovendien zou toch de hele tijd een vertaling nodig zijn tussen omgangstaal (taal van de bestudeerden) en wetenschapstaal (taal van wie bestudeert) en dan terug naar omgangstaal, zodat vroeg of laat de betekenissen toch weer door elkaar zouden lopen. Maar dat alles leidt ertoe dat de politicoloog woorden gebruikt (parlement, partij, staat, democratie, participatie enz.) die ook in de dagelijkse omgangstaal worden gebruikt, m.i.v. een veelheid van conceptuele en associatieve betekenissen. Dat maakt het taalgebruik in politicologische teksten niet altijd evident, want wetenschappers moeten duidelijk aangeven wat ze precies bedoelen en wat niet.

Duidelijkheid over de precieze betekenis van woorden

Duidelijkheid over concepten, woorden en definities is een zaak van het respecteren van sociaalwetenschappelijke methodologie. De wetenschapper kan zich in zijn taalgebruik bijvoorbeeld niet de flexibiliteit permitteren die de politicus hanteert. Vele politieke uitspraken zijn bovendien zogenaamde wilsuitspraken, die noch in stellende, noch in ontkennde vorm voor verificatie vatbaar zijn. Daarom kunnen politici over hetzelfde onderwerp tegenstrijdige uitspraken

doen, zonder dat wetenschappelijk aanwijsbaar is wie het bij het rechte eind heeft. Ze bedoelen uiteindelijk toch iets anders dan ze gezegd hebben, of weer niet. Wetenschappers beschikken niet over die flexibiliteit. Zij moeten duidelijk zijn over wat hun woorden precies betekenen. En daarom wordt er in dit inleidende handboek zoveel aandacht besteed aan **definities**, omschrijvingen, oorsprong en categorieën van sleutelbegrippen.

Noodzaak van precieze termen (als materiaal van de wetenschap) om te beschrijven

Want alle opmerkingen die in deze paragraaf al zijn gemaakt, maken duidelijk waarom reeds vanaf het begin van een wetenschappelijke opleiding veel aandacht moet gaan naar definities, methodologie, verschillende invalshoeken, paradigma's of theorieën. Dat roept vaak wrevel en ergernis op bij wie dat ook effectief moet studeren. Dergelijke bladzijden worden, aldus Martin Landau, veelal gezien als

“esoteric ventures that serve only to divert from, and even confuse, the ongoing study of important problems. Yet methodology, in its basic sense, has to do with the organizing assumptions, the concepts and definitions that underlie any systematic inquiry. These are the elements that provide a field with coherence and relevance. Hence a close and continuing concern with the logic and procedure of analysis remains a prime necessity for any discipline if it is to locate its center and clarify its principal points of reference.” (Landau 1972:177-178)

Wat **Landau** hier over methodologie opmerkt, geldt bij uitbreiding ook voor de andere aandachtspunten die vaak als tijdsverlies of saai worden aangevoeld: hoe definiëren en operationaliseren we centrale concepten? Welke benadering kiezen we? Zonder aandacht voor deze kwesties kan niet overgegaan worden tot het 'echte' werk, de beantwoording van de onderzoeksvraag. Uiteraard gelden de algemene bepalingen van de wetenschappelijke methode ook in de politieke wetenschappen, maar ook binnen de politicologie is er nood aan aangepaste, gespecialiseerde hulpmiddelen om de politieke werkelijkheid aan te pakken. Een loodgieter heeft andere **werkinstrumenten** nodig dan een timmerman. Wanneer hij een huis binnenstapt, bekijkt hij andere zaken dan bijvoorbeeld de elektricien. Zo heeft iedereen niet alleen zijn eigen kijk, maar heeft iedereen ook eigen materiaal nodig.

2.4 Een afzonderlijke discipline?

Over de manier waarop we kunnen kijken, hebben we het zo meteen in de derde paragraaf van dit laatste van de twee voorbereidende hoofdstukken. Voor we ingaan op de verschillende materiaaldozen van de politicoloog, staan we nog even stil bij een tekenende vraag die we ons over politieke wetenschappen kunnen stellen. Steeds met de bedoeling om die discipline zodoende beter te leren kennen.

Geen eigensoortige wetenschappelijke discipline

De Nederlandse auteur Bart **Tromp** (1944-2007) wijst in de inleiding van *De wetenschap der politiek* (2002) – een wetenschap die hij omschrijft als de sociale wetenschappen, die zich bezighouden met verschijnselen die als politiek beschouwd kunnen worden – de pretentie af dat de wetenschap der politiek als een afzonderlijke en eigensoortige wetenschappelijke discipline te zien is. Daar valt veel voor te zeggen. Dat er een aparte academische discipline met deze of gene naam bestaat (bv. politicologie, politieke wetenschappen), is voor Tromp het gevolg van politieke beslissingen over de organisatie van de universiteit. Inhoudelijke en wetenschappelijke overwegingen spelen daarin geen rol. Er bestaat voor Tromp **geen specifieke politieke wetenschap**, althans niet op wetenschappelijke gronden. Daarom heeft het ook geen zin te zoeken naar al te veel consistentie en consensus binnen deze discipline. Er bestaat geen algemeen aanvaarde wetenschappelijke theorie van het politieke:

“*Political science has not yet produced an all encompassing theory that incorporates most, if not all, of its models as those that exist among the natural sciences, such as the theory of relativity in physics or evolution in biology. [...] Everyone can develop his or her own theories and models and claim to have discovered the truth, until someone else comes around to disprove them.*” (Jacobsohn 1998:5)

Geen algemeen aanvaard centraal begrippenkader

De politicologie kent zelfs **geen algemeen aanvaard centraal begrippenkader**. Woorden zoals ‘macht’ of ‘overheid’ worden zeer uiteenlopend omschreven. Er is geen neutrale taal. Volgens Tromp onderscheidt politicologie als sociale wetenschap

“*zich van de andere in het object van hun studie, maar niet in wetenschappelijke methoden die specifiek zijn voor de politieke wetenschap. De methoden en technieken van onderzoek die in de sociologie, economie, geschiedenis, antropologie en (sociale) psychologie worden gebruikt, worden ook in de politicologie gehanteerd. Steeds gaat het immers om het denken en handelen van mensen in bepaalde maatschappelijk en historisch specifieke situaties.*” (Tromp 2002:65)

Ook Burnham en zijn medeauteurs onderschrijven de stelling dat “political science is enriched by the variety of approaches that are adopted within our discipline” en dat er binnen de politicologie dus een diversiteit van analytische technieken voorhanden is (Burnham, Gilland, Grant & Layton-Henry 2004:2).

Geen onderscheidende kern

Volgens deze auteurs is politiek in vele opzichten

“*the junction subject of social sciences, born out of history and philosophy, but drawing on the insights of economics and sociology and, to a lesser extent, the study of law, psychology and geography. This openness to other perspectives can enrich the discipline, but also leaves it open to the accusation that it lacks a distinctive theoretical and methodological core.*” (Burnham, Gilland, Grant & Layton-Henry 2004:8)

De **openheid** en het **eclecticisme** van de politicologie maken de discipline m.a.w. kwetsbaar voor de kritiek als zou ze geen eigenheid, geen **unique selling proposition** bevatten. Het is geen makkelijke taak om de grenzen en onderwerpen van de politicologie af te bakenen als diegenen die zich politicologen noemen, het onderling onvoldoende eens raken over wat politiek is en hoe ze bestudeerd kan worden. Dit zogenaamde gebrek aan onderscheidende kern leidt wel eens tot de bewering dat de politieke wetenschappen eerder een *field of enquiry* dan een afzonderlijke discipline vormen, dat politiek dus evengoed bijvoorbeeld vanuit de politieke sociologie bestudeerd zou kunnen worden.

3 Benaderingen in de wetenschap der politiek

3.1 Inleiding

Diversiteit van vele, concurrerende 'benaderingen'

Er bestaat niet één wetenschappelijke benadering van de politiek, maar vele, **concurrerende**. In deze paragraaf laten we de bekendste daarvan even de revue passeren. De bedoeling is om een deel van die diversiteit te laten zien, waaruit duidelijk moet blijken dat er keuze tussen alternatieven mogelijk is. Het blijven uiteraard bescheiden voorstellingen. We noemen ze 'benaderingen'. Die term wordt niet altijd opgenomen in het klassieke lijstje dat start bij concepten (bv. macht, sociale klasse) en dan over modellen en microtheorieën (bv. speltheorie), macrotheorieën (bv. pluralisme, elitisme, functionalisme) naar paradigma's (bv. marxisme, feminisme, liberalisme) gaat. Wat wij hier als 'benaderingen' omschrijven, komt het dichtst in de buurt van macrotheorieën en paradigma's. De geschetste benaderingen zijn bovendien heel ongelijksoortig en bevatten allemaal (verborgen) waarden of impliciete assumpties. Ze zijn m.a.w. geladen met een zekere vooringenomenheid, ze zijn normatief verankerd.

3.1.1 Paradigma's

Meest brede categorie, een metatheorie

De meest brede categorie zijn de **paradigma's**, die een samenhangend geheel van doctrines, principes en theorieën bevatten die de intellectuele zoektocht structureren. Het woord komt uit het Oudgrieks (paradeigma) en betekende oorspronkelijk 'voorbeeld'. Vanaf de jaren 1960 werd het binnen de epistemologie gebruikt. Een paradigma is

“in one sense, a prime example of a particular phenomenon or pattern [...] in another sense, a paradigm is a particular way of looking at phenomena, formulating questions and generalizations, and conducting research.” (Sodaro 2004:73,74)

Het is een metatheorie, een zienswijze, een denkkader waarover binnen een deel van de academische gemeenschap overeenstemming is, een bril waarmee we de werkelijkheid bekijken en die niet enkel bepaalt hoe we kijken, hoe we onderzoeken, maar ook wat we

zien, m.a.w. op welke zaken we letten en welke onderwerpen we bestuderen (Halperin & Heath 2012:61). Paradigma staat m.a.w. voor een geheel van (onbewust) gedeelde overtuigingen, van spelregels en richtlijnen voor onderzoek.

Thomas S. **Kuhn** (1922-1996) beschreef in *The Structure of Scientific Revolution* (1962) hoe wetenschappelijke vooruitgang via **paradigm shifts** verloopt, waartussen lange periodes van kalmte zitten. Nieuwe paradigma's vervangen oude als deze laatste onvoldoende verklarende kracht bezitten en nieuwe paradigma's kunnen verklaren wat bestaande niet konden. Hij voegt eraan toe dat typische wetenschappers vaak geen objectieve en onafhankelijke denkers zijn, maar wel conservatieve individuen die bijna kritiekloos de bestaande paradigma's aanvaarden. Ze zien nieuwe wetenschappelijke bevindingen die bestaande paradigma's bedreigen, over het hoofd, waardoor uiteindelijk een nieuw paradigma opduikt dat het bestaande in populariteit verdringt.

Paradigma's ook in de politieke wetenschappen

Kuhn schreef dit boek met de natuurwetenschappen voor ogen en, hoewel dat in de sociale wetenschappen wat anders in elkaar zit – zo is er nooit echt een hegemonisch paradigma geweest – bestaan paradigma's volgens Barbara Geddes ook in de politieke wetenschappen:

“The collection of theories, hypotheses, applications, and favored methodologies I refer to as paradigms do, however, have most of the other features Kuhn attributes to paradigms. They encompass a set of factual and explanatory knowledge claims, in other words theories, that are widely accepted by adherents. And they structure further research: determining which facts are theoretically salient; defining what constitutes a paradox and what questions urgently require answers; identifying which cases need to be examined and what kinds of evidence are considered meaningful.” (Geddes 2003:6-7)⁹

Positivism, empirisme en sciëntisme

Wat er ook van weze, elke politicoloog gebruikt een of andere brede invalshoek om de wereld te benaderen, al wordt die zelden geëxpliciteerd. Aan de keuze voor deze of gene benadering liggen vaak verschillende ontologische posities ten grondslag. Een ervan is het bijvoorbeeld het **positivisme**. Natuurwetenschappen en sociale wetenschappen zijn volgens deze visie sterk

analoog. Tussen sociale verschijnselen kunnen we causale relaties en wetmatigheden ontdekken, op grond van objectief vaststelbare gegevens. Observaties staan centraal, kennis is enkel gebaseerd op empirische waarneming, feiten en waarden zijn te onderscheiden. Alles wat niet waarneembaar is, wordt verworpen. Het positivisme is dus verbonden met **empirisme** en **sciëntisme**, het idee dat de wetenschap een antwoord kan bieden op alle problemen. Er zijn geen structuren die we niet kunnen ontdekken via empirische, zelfs objectieve observatie. Volgens Burnham, Gilland, Grant en Layton-Henry is positivisme een variant van de filosofische theorie over kennis, het empirisme:

“*at the heart is the claim that all knowledge is gained from sensory observation (and is therefore rooted in inductive reasoning); facts exist independently of the observer and his or her values; and the goal of science is thus to build an objective empirical foundation for knowledge which will produce testable and verifiable statements to explain, predict and attribute causality to events and processes in the world. Finally, it is claimed that all science, natural and social, is united in accordance with these positivist principles and that if a proposition is neither true or false in relation to ascertainable fact nor by virtue of reason or logic, it is, by definition, non-science and by implication nonsense.*” (Burnham, Gilland, Grant & Layton-Henry 2004:23)

Niet verificatie, maar falsificatie (Popper)

Empirische vragen kunnen losstaan van normatieve. De **behavioral revolution** (cf. *infra*) in de sociale wetenschappen versterkte het positivisme, vaak vertaald in een kwantitatieve methodologie. De focus ligt doorgaans op ‘harde data’, overheidsstatistieken of surveydata, minder op ‘softe data’ zoals een interview, empathie of observatie. Kritiek op deze positie is er veelvuldig. Op basis van deze kritieken kwam men zoals aangehaald tot neo- of postpositivisme, dat nog steeds uitgaat van het positivisme, maar maar wijzigingen aanbrengt, bijvoorbeeld in de zin dat er niet langer over verificatie, maar over falsificatie gesproken wordt. Zo is het popperiaanse **hypothetico-deductive model**¹⁰ – genoemd naar Karl **Popper** (1902-1994; cf. 1959, 1963) – zeer populair geworden. Volgens dit model zijn theorieën nooit waar of conclusies niet ‘geverifieerd’, zij zijn hoogstens tijdelijk accepteerbaar of anders gefalsificeerd.

Interpretationisme als alternatief

Een alternatief voor het positivisme is het **interpretationisme**. Dat schrijft kenmerken toe aan individuen of groepen op grond van wat ze doen of zeggen. De manier waarop mensen naar de wereld kijken, zegt veel over wat ze willen of zijn. Die benadering stelt dat er geen objectieve wereld buiten onze ‘kennis’ van en denken over die wereld is: de wereld is sociaal en discursief geconstrueerd. Sociale verschijnselen bestaan niet onafhankelijk van onze interpretatie van deze verschijnselen. Het is deze interpretatie, dit begrijpen van deze verschijnselen die de uitkomst van sociaal gedrag beïnvloeden. We leren deze interpretaties van de sociale wereld kennen in discours en tradities. Een objectieve analyse is onmogelijk omdat interpretaties binnen een discours en een traditie tot stand komen.

Tussenpositie: realisme (marxisme)

Marsh en Stoker (2002) zien tussen positivisme en interpretationisme nog een tussenpositie: het realisme. Dit is een tussenpositie omdat realisten in tegenstelling tot de positivisten niet geloven dat alle sociale fenomenen direct observeerbaar zijn. Realisten geloven wel in de dichotomie tussen realiteit en perceptie, wat methodologische implicaties heeft. Een voorbeeld van dit realistische perspectief is het klassieke marxisme, dat stelt dat er een verschil is tussen de werkelijke en de veronderstelde belangen van een klasse.

3.1.2 Ordening in de chaos

Handelings- vs. systeemtheorieën

Volgens **Tromp** (2002) kan men de theoretische perspectieven die in de wetenschap der politiek gebruikt worden, globaal indelen in **handelingstheorieën** en **systeemtheorieën**. De eerste nemen het individu als uitgangspunt en laten zien hoe individuele handelingen enerzijds verklaard of begrepen kunnen worden uit de motieven van individuen of de prikkels waaraan ze zijn blootgesteld, en anderzijds leiden tot de vorming van groepen, instellingen of politieke stelsels. De systeemtheorieën, daarentegen, nemen het politieke stelsel, de grootst mogelijke eenheid van analyse, als uitgangspunt. Deze theorieën beredeneren hoe het politieke systeem in stand gehouden wordt en hoe het de handelingen en gedachten van individuen beïnvloedt.

Handelingstheorieën: twee categorieën

Binnen de benaderingen die uitgaan van het individu, is een onderscheid mogelijk tussen twee categorieën.

Reactief (cognitieve en psychologische theorieën)

De eerste vat politiek gedrag op als de resultante van **psychologische factoren** zoals houdingen, meningen, persoonlijkheidskenmerken, als gevolg van prikkels van de omgeving, als de uitkomst van de wisselwerking tussen verschillende lagen van het menselijk bewustzijn. Deze theorieën gaan uit van aangeleerde gedrags- of belevingspatronen, ze zijn als het ware reactief. Het zijn de zogenaamde attitude- en cognitieve theorieën, psychoanalyse¹¹ en de leertheorie of het behaviorisme.

In **cognitieve theorieën** gaat men bijvoorbeeld op zoek naar de invloed van persoonlijkheidskenmerken en ervaringen. Ook de studie van groepsprocessen – zoals groepsdenken¹² (Irving 1972) – is in deze belangrijk. In dit perspectief wordt ook aangenomen dat individuen hun opvattingen, gevoelens en persoonlijkheidskenmerken vertalen in attitudes, houdingen. Via attitudes – ook een theoretische constructie – wordt politiek gedrag verklaard. Attitudes zijn niet rechtstreeks waarneembaar, maar worden geïdentificeerd via waarneembare verschijnselen (bv. concreet gedrag in een concrete situatie of concrete opvattingen over concrete kwesties) waarvan men aanvaardt dat ze aanwijzingen voor het bestaan van die attitudes zijn. Attitudes worden meestal onderzocht via enquêtes, vragenlijsten. Probleem daarbij is evenwel dat mensen niet altijd zeggen wat ze doen en doen wat ze zeggen, dat er sprake is van sociaal gewenste antwoorden, dat mensen zich laten beïnvloeden door de volgorde van de antwoordmogelijkheden of de specifieke vraagstelling enz. Toch leverden dergelijke benaderingen boeiende inzichten op, zoals de theorie van de **cognitieve dissonantie** van Leon **Festinger** (1919-1989), geformuleerd n.a.v. een onderzoek over een sekte waarvan de leider voor een bepaalde datum het einde der wereld voorspelde.

Ook de studie van persoonlijkheidstypen verdient hier even vermelding. Die illustreren het belang van **psychologische theorieën** in de politicologie. Het bekendste voorbeeld daarvan is *The Authoritarian Personality* (1950) van Theodor Wiesengrund **Adorno** (1903-1969). Dit uitgebreide empirische onderzoek, dat leidde tot een studie van 1000 bladzijden, startte in 1945 aan het *Institute of Social Research*, dat in 1923 in Frankfurt was opgericht als het *Institut für Sozialforschung* onder

leiding van Max **Horkheimer** (1895-1973). Daar werd een bijzondere variant van het marxisme ontwikkeld, met een sterke invloed van de psychoanalyse. Deze benadering zou bekend worden als de kritische theorie of de **Frankfurter Schule**. Het nieuwe persoonlijkheidstype, de '**autoritaire persoonlijkheid**', zou volgens deze onderzoekers ontstaan zijn als gevolg van de ontwikkeling van het kapitalisme en de daarmee gepaard gaande veranderingen in opvoeding en gezin. Het was de natuurlijke voedingsbodem voor nazisme en fascisme. Het onderzoek gebeurde via casestudies, inhoudsanalyse of beschrijvende analyse. De kritische theorie verwierp het positivistische wetenschapsideaal. Voor het onderzoek werd wel een beroep gedaan op vragenlijsten, maar ook op diepte-interviews en psychologische tests. Via dit onderzoek werden negen persoonlijkheidskenmerken vastgesteld, die volgens de theorie samen het syndroom van de autoritaire persoonlijkheid vormden: conventionalisme, autoritaire onderwerping, neiging om mensen die conventies schenden te veroordelen en te straffen, weerzin tegen fantasie en zachtmoedigheid, bijgeloof en stereotypering, preoccupatie met macht en aanvaarding van het onderscheid tussen overheersing en onderwerping en tussen sterk en zwak, vernietigingsdrang en cynisme, de neiging om de wereld vol gevaar te zien en een overdreven aandacht voor seksualiteit.

Proactief (rationele benaderingen)

De tweede categorie beschouwt politiek handelen als de uitkomst van **rationeel** individueel handelen. Rationeel betekent doelgericht en weloverwogen gebruik van middelen om een bepaald doel te bereiken. Deze theorieën zijn als het ware proactief omdat ze gedrag verklaren via nutsberekening (d.w.z. via een afweging van voor- en nadelen). De rationele benaderingen herleiden politieke verschijnselen tot nutsafwegingen, uitgaande van een aangepaste 'homo economicus'-benadering, waarbij berekende en op zichzelf gerichte individuen streven naar maximale behoeftebevrediging.

3.1.3 Theorie, model en concept

Definitie van 'theorie'

Paradigma's, of macrotheorieën, zijn niet de enige instrumenten van de (politieke) wetenschapper, naast uiteraard de methodologische instrumentendoos. Centraal staan **theorieën**. Wat is dat? Soms vraagt het antwoord een heel hoofdstuk (zie bv. Dowding

2016:68-101). Theorie kan veel verschillende betekenissen hebben; er bestaan veel verschillende types en soorten van (bv. verklarende, formele of normatieve, *grand theory* en *middle range theory*). Een theorie is een

“*skeletal version of reality: it encompasses only a portion of the real world, deals with only a few variables, and makes simplifying assumptions to keep variables and cases manageable. A good theory is parsimonious: it attempts to explain as much as possible with as little as possible (parsimony). It is also generalizable: it can be applied to a variety of contexts or settings.*” (Halperin & Heath 2012:136)

Een theorie is een samenhangend geheel van uitspraken (proposities) die zeggen hoe verschijnselen met elkaar in verband staan, ze beschrijft en probeert de werkelijkheid te verklaren. Ze bevat hypothesen, dat zijn voorspellingen waarvan men kan nagaan of ze met de werkelijkheid overeenstemmen. Indien niet, dan moet de theorie minstens bijgesteld worden.

Definitie van 'model'

Soms worden theorie en **model** door elkaar gebruikt. Een model is smaller, het is de symbolische (bv. grafisch of via wiskunde), schematische, vereenvoudigde voorstelling – geen reproductie – van een deel van de werkelijkheid:

“*a good model is isomorphic to that which it represents in the relevant aspects. Models are usually simplified versions of the things they represent, eliminating aspects that are not important for the use to which the model is being put.*” (Dowding 206:80)

Het is een manier om de complexe werkelijkheid voor te stellen, te vatten. Zonder die daarom te verklaren. Uit modellen groeien vaak theorieën.

Definitie van 'concept'

Een **concept**, ten slotte, is de kleinste eenheid, het is de algemene aanduiding van een verschijnsel, van een algemene categorie, een begrip dat moet worden afgebakend. Om er over te kunnen spreken. Het is de benaming van een abstract idee, van een categorie dingen die een overeenkomst vertonen, omdat ze een kenmerk of eigenschap delen (bv. gender) of omdat ze uitingen zijn van eenzelfde gedrag (bv. participatie) of fenomeen (bv. ideologie). Een concept moet toelaten verschijnselen te categoriseren. Het verwijst naar een

“*mental image (conception) that summarizes a collection of seemingly related observations and experiences.*” (Halperin & Heath 2012:149)

Uiteenlopende 'benaderingen'

We bespreken hierna enkele uiteenlopende 'soorten' benaderingen. Marsh en Stoker noemen ze 'paradigma's'. De term benadering staat hier als verzamelnaam voor

“*sets of attitudes, understandings and practices that define a certain way of doing political science.*” (Marsh & Stoker 2010:18)

Ze zijn onderling niet altijd vergelijkbaar: sommige zijn algemeen, andere preciezer; sommige vertonen een grote interne coherentie en kennen een ontwikkeld begrippenapparaat en instemming over onderzoeksmethodes, andere zijn slechts een label voor een vrij heterogene groep van gedachten of auteurs die enkele zaken gemeenschappelijk hebben, maar ook op veel punten van elkaar verschillen. Vergelijking van die ongelijksoortige benaderingen is hier evenwel niet het doel. Bovendien zijn overlappings mogelijk en zijn er kruisbestuivingen geweest. We willen met de onderstaande eigenzinnige en bescheiden selectie wijzen op de diversiteit van invalshoeken en dus de onmogelijkheid van een 'neutrale' invalshoek aantonen, en enkele bekende ervan kort voorstellen.

In een notendop

Onvermijdelijk blijven in deze inleiding sommige van de vele mogelijke benaderingen achterwege. Het is daarnaast ook evident dat binnen elk van de behandelde benaderingen onderlinge discussie bestaat en het dus onmogelijk is om in dit korte bestek de verscheidenheid binnen families te beschrijven. We opteren ervoor om de **essentie**, met verlies van veel nuance, bondig op te nemen. Bovendien valt ook de discussie tussen aanhangers van verschillende benaderingen, de aanpassing aan kritiek en aan recentere politicologische inzichten en onderzoeksresultaten buiten beschouwing.

Belangrijker hier is het inzicht welke verschillende basisopvattingen – bv. positivisme of interpretatisme – eraan ten grondslag liggen: positivisme stelt dat wetenschappelijke kennis over de sociale wereld beperkt is tot wat geobserveerd kan worden, dat we sociale verschijnselen kunnen verklaren en voorspellen door empirische **regelmaticheden** te ontdekken,

die lijken op de veralgemeenbare wetten en die causale relaties vaststellen; het interpretationisme stelt dat kennis verzameld kan worden door de interpretatie van meningen die mensen redenen geven om zich op een bepaalde manier te gedragen; we kunnen menselijk gedrag begrijpen maar niet verklaren of voorspellen of causale relaties vaststellen (Halperin & Heath 2012:6).

3.2 Behavioralisme

Positivismisme toegepast op de studie van de sociale werkelijkheid

Het behavioralisme is een wetenschapsfilosofie die **positivismisme** toepast op de studie van de sociale werkelijkheid en die elke verklaring van gedrag verwerpt die gebruikmaakt van niet rechtstreeks waarneembare begrippen. Er is bijvoorbeeld geen directe aandacht voor structuren of voor mentaliteit. Een verklaring is causaal: ze moet het minimale (niet-tautologische) geheel van noodzakelijke antecedenten en het voldoende aantal redenen bevatten die aangeven waarom een feit of reeks van feiten zich voordoet. Het moet gaan om verklarende theorieën die verifieerbaar of falsifieerbaar zijn. Daarvoor worden **kwantitatieve data** verzameld. In de psychologie bestaat het zogenaamde '**behaviorisme**', een school die stelt dat menselijk gedrag verklaard kan worden in termen van geconditioneerde reacties of reflexen (Heywood 2000:85). We beperken ons hierna tot de betekenis die deze benadering in deze politicologie had en heeft.

Definitie van 'behavioralisme'

De term *political behavior* werd voor het eerst gebruikt in de titel van een boek van journalist Frank **Kent** uit 1928: *Political Behavior. The Heretofore Unwritten Laws, Customs and Principles of Politics as Practised in the U.S.* (Dierickx 2005).

De term behavioralisme werd binnen de politieke wetenschappen wellicht voor het eerst gebruikt door Dwight **Waldo** in een boek uit 1956, *Political Science in the United States* (Waldo 1956:24). De term zelf is zoals gezegd ouder, maar werd vooral bekend door een artikel van David **Easton**, 'The Limits of Behavioralism in Political Science', van 1962. Easton zag er een mogelijkheid in om politieke wetenschappen wat te bevrijden van haar studie van instituties en normatieve theorie. De eerste keer dat de term opdook in het toonaangevende *American Political Science Review*, was in 1963

(Mendelson 1963:593). Het was in het artikel van Easton uit 1962, waarin hij een lijst van kenmerken opmaakte, dat de meest geciteerde definitie van behavioralisme werd gelanceerd: de zoektocht naar regelmatigheden, zelfs met verklarende en voorspellende waarde; de verificatie van testbare hypothesen en voorspellingen; een zelfbewust onderzoek naar rigoureuze technieken; het kwantificeren om precisie te bekomen indien mogelijk en relevant; waarden en empirische verklaringen analytisch gescheiden houden; systematisering om theorie en onderzoek met elkaar te verbinden; zuivere wetenschap gaat voor op toepasbare kennis en tot slot de integratie van sociale wetenschappen (Easton 1962:7-8).

Van instellingen naar het gedrag van mensen

Behavioralisme ontstond vanuit een **onvrede** met het 'oude institutionalisme', dat zich enkel inliet met de formele structuren en instellingen van de overheid. Deze invalshoek had het opkomen van nazi-Duitsland niet voorzien. Onvrede met een bestaand paradigma was echter niet voldoende. Deze benadering werd vooral populair in de jaren 1950, toen de toepassing van natuurwetenschappelijke methodes in de sociale wetenschappen als ideaal werd vooropgesteld. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden voor sociaalwetenschappelijk onderzoek heel wat **nieuwe technieken** bedacht, vooral om de massa te bestuderen. Daaruit bleek bijvoorbeeld dat kiezers minder goed geïnformeerd of rationeel waren dan klassieke theorieën over democratie veronderstelden. Ook de politieke wetenschappen moest een empirische grondslag hebben, dus vooral vragen stellen waar veel empirisch materiaal over te vinden was (zoals electoraal onderzoek via *surveys*). Tijdens de **dekolonisatie** bleek bovendien dat instellingen en grondwetten die vóór de onafhankelijkheid nog snel door de voormalige koloniale macht geschreven waren, na de onafhankelijkheid niet lang overleefden. Vandaar dat de focus wegschoof van instellingen, of toch van de manier waarop ze vroeger benaderd werden, naar het gedrag van mensen.

Definitie van 'behavior'

Hoewel de naam misschien anders doet vermoeden, hebben de politieke behavioralisten ook oog voor attitudes, opinies of instellingen, maar ze bekijken die enkel indirect. De studie van de publieke opinie, van politieke participatie en van kiezersgedrag is binnen deze benadering populair. Daarin wordt ook gekeken naar wat mensen denken, maar dan vooral naar

de manier waarop dat tot uiting komt in **concreet gedrag**. De term *behavior* moet dus specifiek geïnterpreteerd worden:

“rather than implying an exclusive concern with actions, the word ‘behaviour’ expressed a focus on political reality rather than official discourse, on individuals rather than institutions, and on scientific explanation rather than the loose description of the institutionalists.” (Hague & Harrop 2010:29)

Behavioralisten bestuderen ook instellingen, maar dan op hun manier. Zo bestuderen ze het stemgedrag van parlementsleden, hoe die hun eigen rol omschrijven, fractiecohesie enz., in tegenstelling bijvoorbeeld tot de studie van de procedures om wetten te maken. Behavioralisten willen de algemene context van menselijk gedrag bekijken. Ze bestuderen eerder individuen (binnen de massa) dan de positie die deze individuen in instellingen innemen. Het was vooral via de studie van ‘de gewone man’ dat deze benadering populair en relevant werd. Ze bekeek de regelmatigheid in menselijk gedrag en vond zo soms weer aansluiting bij het institutionalisme, bijvoorbeeld toen bleek dat stemgedrag ook afhankelijk was van de specifieke institutionele bepalingen van het kiessysteem, waardoor er geen universele wet over het kiesgedrag mogelijk bleek.

Empirische studie van observeerbaar menselijk gedrag

Centraal staat de empirische studie van menselijk gedrag, in het bijzonder wat ervan gezien of geregistreerd kan worden. Wetenschap bestaat uit het systematische gebruik van alle relevante empirische bewijzen, niet het zoeken naar ondersteunende illustraties. De politieke wetenschappen moet mensen bestuderen, met name wat ze doen, en niet langer grondwetten of organisatieschema’s. Gedrag van mensen komt tot stand door prikkels in de omgeving (**stimulus-respons**proces) en daarin is regelmaat te vinden: gedrag dat beloond wordt, zal worden herhaald en omgekeerd, aangename prikkels versterken gedrag en omgekeerd enz. De **centrale vraag** in het behavioralisme¹³ is dan ook: waarom gedragen mensen zich zoals ze zich gedragen? Het antwoord moet gebaseerd zijn op **observeerbaar gedrag** en **empirische toetsing**. Dat wil zeggen: gebruikmaken van een empirische theorie¹⁴ en zoeken naar verklaringen.¹⁵ De voorstanders van die benadering vonden dan ook

dat de politicologie bestaande onderzoeksmethoden moest laten vallen en een nieuwe moest aannemen.

Het behavioralisme in acht punten

Burnham, Gilland, Grant & Layton-Henry (2004:16) vatten het toen nieuwe paradigma in acht punten samen:

- 1 In de politiek bestaan *discoverable regularities* die kunnen leiden tot theorieën met een voorspellende waarde.
- 2 Deze theorieën moeten in principe getest kunnen worden (*testability*).
- 3 Politieke wetenschappen moeten zich richten op observeerbaar gedrag “which could be rigorously recorded”.
- 4 Bevindingen moeten gebaseerd zijn op kwantificeerbare data.
- 5 Onderzoek moet systematisch zijn, door theoriegeëorieerd en -gericht te zijn.
- 6 Politieke wetenschappen moeten zich meer bewust zijn van de eigen methodologie en daar kritisch over zijn.
- 7 Politieke wetenschappen moeten streven naar “applied research that could provide solutions to immediate social problems. The truth or falsity of values could not be established scientifically and therefore political science should abandon the ‘great issues’ except where they were amenable to empirical investigation”.
- 8 Politieke wetenschappen moeten interdisciplinair zijn en meer op andere sociale wetenschappen steunen.

Theorieën of verklaringen moeten falsificeerbaar zijn

De positivistische reflex is sterk, er is een

“commitment to the systematic use of all the relevant empirical evidence rather than a limited set of illustrative supporting examples. [...] The second characteristic feature of behavioural analysis is [...] simply that scientific theories and/or explanations must, in principle, be capable of being falsified.” (Sanders 2002:47-48)

De vereiste is dus dat theorieën of verklaringen falsificeerbaar moeten zijn. Karl **Popper** nam hiermee afstand van het traditionele positivisme, dat het had over **verificatie**. Maar bij Popper geldt ook dat wat niet **falsificeerbaar** is, meteen ook pseudowetenschappelijk is. Het behavioralisme concentreert zich niet op anekdotische

cases, maar op zoveel mogelijk cases, vandaar veelal het belang van kwantitatieve, statistische analyse. Het heuristische voordeel van deze leertheoretische benadering is dat we bij het waarnemen van de politieke werkelijkheid niet in de eerste plaats letten op doelstellingen of persoonlijkheidskenmerken van individuele politici, maar eerder op de omgeving waarin zij functioneren en op het gedrag dat vanuit die omgeving gestimuleerd of ontmoedigd wordt.

Te statisch, conservatief en systeembevestigend

De reacties op dit invloedrijke paradigma – er was sprake van een **behavioral revolution**, vooral in de jaren 1950 – waren hevig. Al tijdens de jaren 1960, onder andere n.a.v. de radicaliseringsbeweging rond de oorlog in Vietnam, kwam nogal wat **kritiek** op deze benadering, die te statisch, conservatief en systeembevestigend zou zijn, omdat ze vooral zou kijken naar wat is en zich bezighouden met de *little questions*, niet met de mogelijkheden van verandering. Volgens vele critici maakten de behavioristen hun eigen doelstellingen niet waar, omdat ze regelmatigigheden niet direct onderzochten: ze konden bijvoorbeeld enkel *post hoc* de redenen van het gerapporteerde stemgedrag onderzoeken, niet dat stemgedrag zelf. Hun accent lag ook te veel op het proces, te weinig op de inhoud (waarden, belangen), ze richtten zich te veel op regelmatigheden en veralgemeningen, te weinig op toeval en het belang van eenmaligheden of onwaarschijnlijke, zeldzame gebeurtenissen (chaostheorie). Ook de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen (Vietnamoorlog, feminisme) waren ongunstig voor de populariteit van het paradigma, dat een sterk onderscheid maakte tussen *value judgements* en empirisch onderzoek. Zoals Sanders het omschrijft:

“Behaviouralist political science elevates the quantifiable and relegates the theoretical. Behaviouralist-influenced political scientists have a predisposition for measuring things. Data are valid if they can be measured. The other side of the coin is that data are not valid if they are not quantifiable. This betrays a rather contentious set of assumptions.” (Sanders 1995, o.c. in Axford et al. 2002:77-78)

Zo vergeten behaviouralisten vaak dat ze zelf onderdeel van de werkelijkheid uitmaken en dus niet in staat zijn tot ware objectieve analyse. Hun onderscheid tussen theorie en observatie is te verregaand: alle observatie wordt beïnvloed door een vooraf bestaande

theoretische positie of preconceptie. Toch zijn vele van de acht genoemde punten in de wetenschap der politiek ondertussen algemeen aanvaard.

3.3 Institutionalisme

3.3.1 De oude versie

Institutionalisme wás politicologie

Tot in de jaren 1950 was de dominantie van de institutionele benadering – weggeblazen door die *behavioral revolution* – zo groot dat de uitgangspunten ervan zelden geëxpliciteerd werden: ze maakten deel uit van de academische **common sense**. De studie van grondwetten, parlementen, overheidsstructuren en de vergelijking ervan in tijd en ruimte was gewoon dé politieke wetenschappen. In instellingen zouden allerlei processen en concepten (vrijheid, gelijkheid) hun neerslag vinden of ze zouden erdoor verankerd worden. Instituties waren dus meer dan spelregels en formele actoren. Institutionalisme was politicologie (Lowndes 2002:90), alvast tot aan de Tweede Wereldoorlog. Politiek gedrag en actie lieten de vroeg-institutionalisten doorgaans onaangeroerd.

Het institutionalisme staat voor een **studieveld**, maar heeft geen ‘theorie van de instellingen’ of een set van eigen methoden ontwikkeld. De instellingen die bestudeerd werden, waren doorgaans eerst diegene die vooraan in de grondwet vermeld werden. Nadien werden ook andere publieke instellingen, op andere dan het nationale niveau, bekeken. Later kwamen bijvoorbeeld ook de administratie en de partijen aan bod. Het ging dus steeds meer om organisaties dan om instellingen.

‘Logic of appropriateness’ vs. ‘logic of consequences’

Instellingen kunnen we omschrijven als “an enduring and stable set of arrangements that regulates individual and/or group behaviour on the basis of established rules and procedures” (Heywood 2000:93). Instellingen werden binnen het traditionele institutionalisme omschreven als formele organisaties, vaak met publieke status, waarbinnen individuen met elkaar interageren op basis van de specifieke rollen die ze binnen die instellingen vervullen. Het institutionalisme gaat ervan uit dat de posities binnen instellingen belangrijker zijn dan de mensen die ze bekleden. Daarom zorgen instellingen ook voor stabiliteit.

Binnen deze benadering beschouwt men instellingen op zichzelf als politieke actoren, die onafhankelijk van andere in staat zijn om sociale of politieke verschijnselen te beïnvloeden. De regels die daarbinnen bestaan, zijn een soort skelet waarlangs menselijke interacties zich ontwikkelen. Instellingen brengen normen en een eigen cultuur voort, en creëren belangen en banden tussen mensen. Institutionalistengaan eerder uit van de **logic of appropriateness** dan van de **logic of consequences**: de eerste verwijst naar het feit dat mensen acties ondernemen omdat ze zich willen conformeren aan de normen die binnen een instelling bestaan, de tweede zegt dat gedrag instrumenteel is, dat het gericht is op het bereiken van individuele doelen. Volgens de eerste invalshoek bezoekt de premier een rampgebied omdat dit soort symbolisch, ritueel gedrag van een regeringsleider op zo'n moment nu eenmaal verwacht wordt, volgens de tweede benadering is de premier dan vooral bezig met zijn populariteit of herverkiezing.

Rake klappen vanuit vele hoeken

De dominantie van het institutionalisme veranderde zoals gezegd door de *behavioral revolution*, die niet langer het functioneren van instellingen centraal stelde, maar wel de vraag waarom mensen zich gedroegen zoals ze dat in *real life* deden. Juridische ficties, organisatieschema's, formalisme, constitutionele mythes enz. gingen overboord. Daarna kwam de rationele-keuzebenadering (cf. *infra*), die zich ook concentreerde op gedrag en dat verklaarde als het samenspel van individuele belangen. Neomarxisten bekeken op hun beurt 'systeemmacht' en verklaarden daarbij dat de institutionele kenmerken van een systeem niets vertelden over machtsverhoudingen enz. Kortom, het institutionalisme kreeg vanuit vele hoeken **rake klappen**. Uiteraard werd nog onderzoek over instellingen uitgevoerd, maar het was niet langer de dominante invalshoek en het gebeurde ook op een andere manier. Politiek was veel meer dan formele voorzieningen voor vertegenwoordiging, besluitvorming enz.

3.3.2 De nieuwe versie

Van 'government' naar 'governance'

Maar het institutionalisme kwam terug, in de vorm van een nieuw institutionalisme, dat evenwel heel uiteenlopend werd ingevuld. Vooral in de loop van de jaren 1980 en zeker na 'de val van de Muur' in november 1989, nam de interesse in de politieke instellingen opnieuw toe. Toen bleek immers dat verschillende

landen nog steeds heel eigen specifieke instellingen hadden, dat heel wat voormalige Oostblok- en derde-wereldlanden niet het pad van de westerse kapitalistische democratieën volgden en dat er, in tegenstelling tot wat werd verwacht (convergentiehypothese), geen sprake was van convergentie tussen instellingen van verschillende landen. Andere invalshoeken konden deze verschillen onvoldoende verklaren of wezen zelf op het grote belang van instellingen en **path dependency**. Zodoende werd het concept 'instellingen' nog eens verbreed. Het ging niet langer om dingen die je kan terugvinden in een telefoongids, om 'instellingen' met een onthaal of eigen website. Steeds meer verwees 'instelling' naar allerlei regels of normen, naar allerlei vormen van erkende, gevestigde praktijken die het gedrag van sociale actoren beïnvloeden. De focus verschoof van *government* naar **governance**, waarvan *government* een onderdeel kan zijn, samen met bijvoorbeeld de markt of vlakke netwerken.

Menselijke keuzes ingebed in een groter geheel

Een van de kritieken op het behavioralisme werd bijgevolg geleverd door de sociale theorie van het *new institutionalism*. Daarbij was een artikel van **March en Olson** in *American Political Science Review* van groot belang. Ze argumenteerden erin dat "**institutions do matter**" en dat politieke fenomenen niet gereduceerd konden worden tot de geaggregeerde gevolgen van individueel gedrag: keuzes die mensen maken, zijn "embedded in an institutional structure of rules, norms, expectations and traditions that severely limited the free play of individual will and calculation" (March & Olson 1984:736, o.c. in Lowndes 2002). Zo brachten ze de staat en de politieke instellingen terug in het verhaal. Hun werk past in een breder geheel, dat vanaf het einde van de jaren 1970 wees op het belang van politieke instellingen.

Ook het werk van Theda **Skocpol** (1979) over revoluties was een van de aanleidingen tot een reeks van invloedrijke essays gepubliceerd onder de veelzeggende titel *Bringing the State Back In* (Evans, Reuschemeyer & Skocpol 1985).

Instituties als een set van regels die actoren volgen

In het **nieuwe institutionalisme** was de definitie van instituties minder eng en rigide dan in het oude institutionalisme. Instituties werden nu gezien als een set van regels, formeel of informeel, die actoren over het algemeen volgen. March en Olson omschreven

politieke instituties als “collections of interrelated rules and routines that define appropriate actions in terms of relations between roles and situations” (o.c. in Peeters 1999:28). Ook was het nieuwe institutionalisme minder normatief en minder deterministisch, in de zin dat instellingen minder het gedrag van actoren bepaalden dan in het oude institutionalisme. Het was een zaak van vormgeven en beperken, niet van dominantie. Aan het einde van de jaren 1980 hadden de institutionalisten dus een nieuwe adem gevonden, vooral als reactie op benaderingen als behaviorisme en rationele keuze, die instellingen in een overdreven kritiek op het institutionalisme soms louter reduceerden tot of voorstelden als aggregaties, als gestolde samenvoeging van persoonlijke rollen of voorkeuren.

Interactie tussen instellingen en gedrag

Het nieuwe institutionalisme hanteert een **breder kijk** en maakt uitgangspunten expliciet. Instellingen verwijzen niet meer uitsluitend naar politieke organisaties, maar naar stabiele, terugkerende gedragspatronen; het nieuwe institutionalisme let ook op de informele conventies van het politieke leven, op de manier waarop instellingen machtsverhoudingen weerspiegelen, kortom op de interactie tussen instellingen en gedrag. Want normen en routines die binnen instellingen bestaan, beïnvloeden individuele keuzes. Een ‘instelling’ wordt daarbij gezien als **the rules of the game**. In enge betekenis staat ze voor formele arrangementen die het gedrag van individuen regelen via het gebruik van specifieke regels of besluitvormingsprocedures, die op hun beurt afgedwongen worden door een of meerdere actoren waarvan formeel erkend wordt dat ze over die macht beschikken. In ruimere zin verwijzen instellingen naar allerlei gewoontes, gebruiken, procedures, normen, cultuur enz. Een van de onderzoeksvragen is bijvoorbeeld in welke mate persoonlijke voorkeuren exogeen zijn aan instellingen, dan wel of instellingen bepalen welke voorkeuren individuen (zouden moeten) hebben. Andere onderzoeksvragen hebben betrekking op de stabiliteit van instellingen, bijvoorbeeld wat zorgt voor verandering, wat zorgt voor stabiliteit van een gegeven instelling.

3.3.3 Verschil tussen oud en nieuw

Verschuiving via zes continua

De traditionele institutionele benadering onderzocht regels, procedures en formele organisatie van de overheid (*government*), vaak via een comparatieve

methode, was normatief, legalistisch (wetten spelen een belangrijke rol in de politiek), historicistisch (geschiedenis heeft een heel grote invloed), structuralistisch (structuren determineren menselijk gedrag) en holistisch (hele politieke systemen werden met elkaar vergeleken) (Lowndes 2010:62). Het gebruikte daarvoor vooral de instrumenten van juristen en historici en was bekommerd om zaken zoals democratisch gehalte en effectiviteit. Theorievorming en beschrijving van methodes bleven grotendeels achterwege. De normatieve nadruk kwam er vaak op neer dat het Westminster-model van representatieve democratie (meerderheidssysteem in tweepartijstelsel) de voorkeur kreeg. Deze benadering had ook een functionele inslag, omdat vaak werd verondersteld dat politieke instellingen een noodzakelijke functie vervulden. De verschuiving naar nieuw institutionalisme, vat Lowndes samen in de verschuiving via zes continua:

☞ *“from a focus on organisation to a focus on rules, from a formal to an informal conception of institutions, from a static to a dynamic conception of institutions, from submerged values to a value-critical stance, from a holistic to disaggregated conceptions of institutions, from independence to embeddedness.”* (Lowndes 2002:97)

Kort samengevat, komen deze verschuivingen op het volgende neer.

Van officiële instellingen naar politieke regels

1 Eerder dan aandacht te hebben voor officiële instellingen, concentreert het nieuwe institutionalisme zich vooral op politieke regels, zoals de organisatie van besluitvorming of de begrotingsopmaak. Dat leert meer over te verwachten gedrag en de sanctionering van ongepast gedrag.

Van formele naar informele regels

2 Ten tweede let het nieuwe institutionalisme ook op ongeschreven conventies die formele regels bevestigen of ondermijnen: welke netwerken en verhoudingen, tradities en gewoonten bestaan er tussen politici in een organisatie die niet terug te vinden zijn in de officiële teksten over de interne werking?

Van statische naar dynamische instellingen

3 De focus is, ten derde, ook gericht op de studie van verandering, bijvoorbeeld door de vraag te stellen wat en hoe bestaande instellingen en praktijken

doorbroken worden. Zijn deze veranderingen geleidelijk of plotseling, in welke wisselwerking met de omgeving?

Van ongeschreven naar duidelijke normen

4 Het traditionele institutionalisme was zeer bekommerd om *good government*, terwijl nieuwe institutionalisten, ten vierde, vooral nagaan hoe bestaande instellingen bepaalde normen weerspiegelen en vormen. Welke normen en opvattingen liggen eigenlijk ten grondslag aan zogenaamde neutrale besluitvormingsregels? Hoe veranderen instellingen om te sporen met wijzigingen van politieke opvattingen of waarden in de brede samenleving?

Van holistisch naar gedifferentieerd perspectief

5 Terwijl traditionele institutionalisten vooral hele overheidssystemen beschreven en vergeleken, kijken nieuw institutionalisten meer naar specifieke aspecten daarvan, zoals het verkiezingsstelsel of de besluitvorming binnen de regering. Instellingen zijn hier dus gedifferentieerd en moeten niet zo nodig samenpassen in één geheel: sommige instellingen en regels bevoordelen nu eenmaal de ene partij, terwijl andere dan weer vooral gunstig zijn voor de belangen van anderen.

Van onafhankelijke naar ingebedde instellingen

6 Ten slotte benadrukken nieuw institutionalisten dat instellingen geen onafhankelijke eenheden zijn, los van tijd en ruimte. Ze stellen zich de vraag hoe instellingen ingebed zijn in een specifieke context.

Diverse accenten

Het nieuwe institutionalisme heeft meer aandacht voor theorievorming en voor het belang van andere politieke actoren dan instellingen. Dé nieuw institutionalistische benadering bestaat evenwel niet, er is sprake van verschillende theoretische projecten (normatief, rationele keuze; historisch, empirisch, internationaal, sociologisch netwerk; constructivistisch en feministisch institutionalisme) die een proliferatie aan accenten binnen deze benadering laten zien. Guy Peters brengt ze uitstekend in beeld in *Institutional Theory in Political Science. The 'New Institutionalism'* (1999), waarin hij de grote rol van de institutionele theorie in de politieke wetenschappen schetst. Volgens Peters heeft het politieke denken “its roots in the analysis and design of institutions” (Peters 1999:3) en is het dus een basisreflex van politicologen. Roskin,

Cord, Medeiros en Jones omschrijven in hun *Political Science. An Introduction* het nieuwe institutionalisme als een populaire *sound approach*, “and with it political science comes full circle, back to where it was before World War II, with some interesting new insights” (Roskin et al. 2010:36).

3.4 Rationele-keuzebenaderingen

Denkkader van de economie, met eengemaakte rationele actoren

Deze benaderingswijze duikt in de politicologie op sinds het midden van de jaren 1950, met verschillende namen: economische theorie van democratie, positieve politieke theorie, maar **rationele-keuzetheorie of rationele-keuzemodel**¹⁶ heeft het pleit gewonnen. Rationele-keuzetheorie maakt veel gebruik van het denkkader van de economie, eerder dan van de sociologie en de psychologie, waar de behavioristen de voorkeur aan gaven. Het is een stroming die in Angelsaksische politieke wetenschappen zeer populair is. De essentie van de rationele-keuzebenadering is eenvoudig en krachtig, een reden van het succes ervan. Een invloedrijk werk uit de beginperiode van deze traditie is *An Economic Theory of Democracy* van Anthony Downs van 1957. Daarin stelt hij partijen voor als één actor met één wil, enkel geïnteresseerd in machtsdeelname. Ook kiezers zijn enkel geïnteresseerd in beleid dat hun preferenties realiseert. Die zijn op een klassieke links-rechtsschaal weer te geven en zijn volgens een Gaussverdeling over de publieke opinie verspreid. Vanuit die assumpties vraagt Downs zich af welk beleid partijen moeten voeren om hun stemmen te maximaliseren. Ze worden in een tweepartijstelsel conform de assumpties van dit model naar de mediaankiezers gedreven. Veel onderzoek heeft echter aangetoond dat partijen zich niet als eengemaakte rationele actoren gedragen en dat ook kiezers zich niet gedragen zoals in het model wordt vooropgesteld.

3.4.1 Eigenbelang, rationeel handelen

Individuele menselijke actie als elementaire eenheid van al het sociale leven

In deze benadering stelt men dat mensen, geconfronteerd met een reeks gedragalternatieven, die optie kiezen waarvan ze denken dat die het meest **nut** zal opleveren. Daarvoor wegen ze voor- en nadelen tegen elkaar af. Hun gedrag, aldus de centrale

vooronderstelling, is dus **doelrationeel**, hoewel definities van rationaliteit zelfs in deze benadering niet evident zijn (Devos et al. 2010:76-103, 2012). Dat wil zeggen dat er geen plaats is voor handelen gedreven door religie of ethiek, door emoties of gewoonten, tenminste die zitten allemaal vervat in het rationeel gedrag. Mensen worden gedreven door **eigenbelang**, een elastisch concept.

Belangrijk is ook het **methodologisch individualisme**, een begrip dat voor het eerst gebruikt werd door de econoom Joseph **Schumpeter** (1883-1950) en dat stelt dat de elementaire eenheid van al het sociale leven individuele menselijke actie is en dat alle sociale instellingen of gedrag het resultaat zijn van acties van en interacties tussen individuen. Met andere woorden, instellingen, gedragspatronen, sociale processen enz. kunnen worden verklaard in termen van individuele actoren, hun acties, kenmerken en relaties. Instellingen hebben als dusdanig geen eigen belang, wel de mensen die er in ageren. De nadruk in deze theorie ligt dus sterk op de **logisch-deductieve** redeneerwijze. Deze benadering wil een grote voorspellende en dus toetsbare waarde hebben. Ze maakt dan ook vaak gebruik van formele taal, d.w.z. wiskundige modellen en statistische analyses, en wordt daardoor soms zeer formalistisch.

Gedrag verklaren en deduceren vanuit het eigenbelang van individuen

Terwijl behavioralisten politiek gedrag willen verklaren via statistische veralgemeningen, proberen aanhangers van de rationele-keuzebenadering gedrag te verklaren en te **deduceren** vanuit het eigenbelang van individuen. Deduceren is het afleiden van een stelling die logisch besloten ligt in de propositie (veronderstelling, hypothese) waar men van uitgaat, d.w.z. zonder gebruik te maken van nieuwe, empirische kennis. Bijvoorbeeld: stel dat je propositie is dat partijen analoog zijn met ondernemers en dat kiezers zich in de politiek als **rationele consumenten** gedragen. Uit deze hypothesen kan je andere hypothesen afleiden, deduceren, namelijk dat partijen in een democratie een beleid zullen voeren dat gericht is op de maximalisatie van hun verkiezingsuitslag door de behoeften van kiezers zoveel mogelijk te bevredigen. Daaruit zijn nog tal van andere, empirisch toetsbare hypothesen af te leiden, die allemaal bij wijze van spreken in de oorspronkelijke basishypothesen besloten liggen. Bijvoorbeeld, dat het partijleden vooral te doen is om de intrinsieke voordelen van een politiek mandaat

(inkomen, prestige, macht) en dat ze hun programma enkel opstellen om hun mandaat te behouden, dat ze m.a.w. niet zozeer naar een mandaat streven om een programma uit te voeren enz. (Tromp 2002:109). Het axioma van eigenbelang staat in deze benadering centraal en verwijst bijvoorbeeld naar wat John C. **Calhoun** (1782-1850), een Amerikaans politicus en politiek theoreticus, in zijn *Disquisition on Government* (1851) beschreef, namelijk dat elke mens

“has a greater regard for his own safety or happiness, than for the safety or happiness of others: and, where they come into opposition, is ready to sacrifice the interests of others to his own.” (o.c. in Hague & Harrop 2010:34)

3.4.2 Uitgangspunten

Gedrag van 'homo economicus' voorspellen zonder specifieke kennis over de actor zelf

De uitgangspunten van de rationele-keuzetheorie leiden tot een reeks heldere en eenvoudige uitgangspunten die het mogelijk maken om het gedrag van actoren te voorspellen zonder specifieke kennis te hebben over die actoren zelf. We moeten alleen het doel van mensen kennen en de alternatieven waarover ze beschikken. De mens is als een **homo economicus**, hij hecht enkel waarde aan wat hem nut oplevert. Actoren (individen) zijn niet enkel nutsmaximaliserend en doelgericht, ze kennen ook hun belangen en beschikken over (veel) informatie met betrekking tot de opties die ze ter beschikking hebben. Vragen over hoe belangen tot stand kwamen, zijn in deze benadering doorgaans niet aan de orde. Kiezers stemmen voor een partij die voor hen de hoogste opbrengst zal hebben, partijen zijn gericht op regeringsdeelname. Volgens sommigen, zoals Hugh **Ward**, is “rational choice best regarded as a toolkit rather than as an approach” (Ward 2002:65). De bedoeling van deze benadering is om de *essentials* van menselijke interactie bloot te leggen, niet om een rijk overzicht van motieven voor gedrag op te stellen of om het mentale proces van besluitvorming te reconstrueren. De test is simpelweg of het gedrag correct voorspeld is.

Actoren kiezen voor de handelingsoptie met het meeste nut

Volgens deze benadering, althans in de *mainstream* versie, beschikken individuen over de capaciteiten, de tijd, de middelen en de afstand die noodzakelijk zijn

om de beste handelingsoptie te kiezen. De eenvoudigste besluitvormingssituatie is die met een beperkt aantal opties die elk een beperkt aantal zekere uitkomsten hebben, en waarbij de relatie tussen opties en effecten onafhankelijk is van de invloed van andere actoren. Bovendien zijn in deze eenvoudige versie de uitkomsten/opties transitief, d.w.z. dat, als a beter is dan b en b beter is dan c, a dan ook beter is dan c. De individuen wegen de **pay-offs** tegen elkaar af en kiezen de optie met het meeste nut. Vanuit deze eenvoudige basissituatie worden allerlei **complicaties** toegevoegd en wordt het rationele-keuzemodel complexer. Zo kunnen individuen de effecten van opties niet kennen of kan een externe factor de effecten van handelingsopties verstoren, kunnen er meerdere spelers in het spel komen, neemt de graad van onzekerheid en onvoorspelbaarheid toe, kan het spel wel of niet herhaald worden, gaat het al dan niet om een nulsomspel enz. Op die manier komt de rationele-keuzebenadering uiteindelijk tot heel complexe, **wiskundige** berekeningen. De essentie blijft evenwel altijd ongewijzigd, aldus Ward:

“*rational choice explains individual actions and the outcomes they lead to in terms of the courses of action (strategies) open to them, their preferences over the end-states to which combinations of actions chosen by the various players lead, and their beliefs about important parameters such as others' preferences. It proceeds by applying logic and mathematics to a set of assumptions, some of which are axioms about rational behaviour and some of which are auxiliary assumptions about the context that players find themselves in, in order to make predictions.*” (Ward 2002:69)

Kritiek

De rationele-keuzetheorie is een populaire benadering die in de politicologie heel wat toepassing kent. We bespreken hier kort de speltheorie, Olsons theorie van collectief handelen en coalitietheorieën. Het hoeft geen betoog dat er op de rationele-keuzebenadering felle **kritiek** is gekomen, o.a. dat de assumpties ervan verkeerd en wereldvreemd zijn, dat deze school het belang van ideeën negeert en te veel oog heeft voor structuren en te weinig voor de rol van het individu, dat de rationele-keuzebenadering een zwak *empirical record* heeft en dus vooral theorie blijft enz.

3.4.3 Speltheorie

De handelingsstrategie van 'homo politicus' als spelsituatie

De speltheorie, van oorsprong een economische theorie, stelt politieke situaties, in het bijzonder de handelingsstrategie van actoren, als een spelsituatie voor. De *homo economicus* is er getransformeerd tot **homo politicus**, zodat via logisch-mathematische wijze berekend kan worden met welke strategie een actor in een bepaald spel de maximaal mogelijke opbrengst kan bereiken. Cruciaal is dat spelers voor de keuze van een strategie rekening houden met het gedrag van andere actoren. 'Spel' wijst dus op een abstractie van een conflictsituatie. In het spel heeft elke deelnemer zijn preferenties geordend en een doelstelling vastgelegd. De deelnemer moet het spel winnen om zijn doel te realiseren. Hij ontwikkelt daarvoor een strategie van verschillende zetten. De veronderstelling is dat de spelers rationeel zijn en dat die rationaliteit ingevuld wordt via nutsmaximalisatie. Er zijn verschillende **soorten spelen**, bijvoorbeeld statische spelen (de spelers handelen tegelijk of weten niet wat de andere spelers doen) met volledige of met onvolledige informatie (over de preferenties van de andere spelers), of dynamische spelen (er is een volgorde waarin spelers handelen) met volledige of met onvolledige informatie, de informatie kan perfect of imperfect zijn, er zijn coöperatieve en niet-coöperatieve spelen. Belangrijk is ook of het spel slechts één keer gespeeld wordt of herhaald wordt enz.

'Nulsomspel' vs. 'niet-nulsomspel'

De eenvoudigste spelsituatie is een tweepersoonspel of een **2-persons game**. Een bekend onderscheid in de speltheorie is het onderscheid tussen een 'nulsomspel' (**zero sum game**) en een 'niet-nulsomspel'. In het eerste wint de ene speler wat de andere verliest: de som van de winst van de ene speler en het verlies van de andere is gelijk aan nul. Bij de niet-nulsomspelen behaalt de ene speler zijn winst niet volledig ten koste van het verlies van de tegenstander. De som van winst en verlies zal dus positief of negatief zijn. Hier onderscheiden we **niet-coöperatieve** en **coöperatieve spelen**. In het eerste geval zal er tussen de spelers geen onderlinge communicatie en dus geen afspraken zijn, in het tweede geval wel.

		gevangene B	
		bekennen	zwijgen
gevangene A	bekennen	15 (A), 15 (B)	0 (A), 30 (B)
	zwijgen	30 (A), 0 (B)	1 (A), 1 (B)

Tabel 1. 'Prisoner's dilemma'.

Sterke abstractie van conflict en samenwerking ('prisoner's dilemma')

Het gaat in de speltheorie om een bijzonder sterke abstractie van werkelijke situaties van conflict en samenwerking. Het bekendste voorbeeld van een spelsituatie is het 'dilemma van de gevangene' of **prisoner's dilemma** dat rond 1950 werd 'uitgevonden'. Het is een zeer eenvoudig spel, gebaseerd op de Amerikaanse rechtspraak, met twee deelnemers die niet met elkaar kunnen communiceren, dat een variabele uitkomst heeft, afhankelijk van de strategie van de gevangenen. Ze zitten afzonderlijk in voorarrest wegens verdenking van een ernstig misdrijf. De onderzoekers hebben evenwel niet voldoende bewijsmateriaal en ze doen de beklaagden een voorstel: beken en geef ons daarmee voldoende bewijsmateriaal om je medebeklaagde te veroordelen, dan mag jij – wegens samenwerking met het gerecht – vrijuit gaan. De ander krijgt dan de maximumstraf, 30 jaar. Als jullie allebei bekennen, krijg je elk 15 jaar, wegens vrijwillig meewerken. Als jullie allebei zwijgen, dan komen jullie er beiden vanaf met 1 jaar wegens verboden wapenbezit.

Samenwerken of niet samenwerken

Elke verdachte heeft **twee mogelijkheden** ter beschikking, samenwerken of niet samenwerken, een keuze die hij moet maken zonder te weten wat de ander doet. Uit deze situatie moet blijken dat de meest rationele keuze weliswaar de slechtst mogelijke uitkomst vermijdt, maar anderzijds niet leidt tot de uitkomst die elke speler een **maximaal resultaat** zou opleveren. Het dilemma is dat als ze beiden niet kiezen voor onderlinge samenwerking, ze allebei slechter af zijn dan wanneer ze wel zouden samenwerken. Omdat de één niet weet of de ander wil samenwerken, durft geen van beiden deze strategie te kiezen. Want als de één samenwerkt en de ander niet, dan krijgt diegene die wel wil samenwerken, het slechtst mogelijke resultaat, de ander het best mogelijke. Vrijuit gaan brengt het hoogste nut met zich mee en het nut daalt naargelang er meer jaren in de gevangenis doorgebracht worden. In

die zin kunnen ook **nutfuncties** beschreven worden, zoals $u(30 \text{ jaar}) = 0$ enz. Deze uitkomsten van de nutfuncties worden **pay-offs** genoemd, die in een **matrix** gezet kunnen worden. Een **pay-off** is een waarde die door een speler aan een strategie gekoppeld wordt. We doen dat niet in de onderstaande voorbeelden, maar geven schematisch de uitkomst weer. In termen van het voorbeeld hierboven geeft dat het volgende.

Volgorde van voorkeuren

De volgorde van voorkeuren voor elke gevangene is uiteraard vrijheid (0), 1, 15 en 30 jaar gevangenis. De uitkomst is niet enkel afhankelijk van eigen gedrag, maar ook van dat van de ander, van wie men niet weet wat die zal doen. Voor beide spelers samen is de beste strategie allebei zwijgen, dus slechts één jaar, want ze kunnen beiden nooit tegelijk vrijkomen (de vrijheid van de ene betekent 30 jaar voor de ander). Bekennen kan vrijheid betekenen, maar dan moet de ander zwijgen. Doet hij dat niet, dan krijgen ze allebei 15 jaar. Zwijgen houdt het risico van 30 jaar cel in. Wat doen A en B als ze **rationeel handelen** (d.w.z. hun nut maximaliseren)? Er is geen onderling vertrouwen, want A en B zullen van elkaar denken dat ze allebei tot de rationele conclusie zijn gekomen dat zwijgen het beste is. Maar dan is de verleiding wel heel groot om zelf te bekennen (niet één jaar, maar vrijheid). Dus vermoeden ze beiden van elkaar dat de ander zal bekennen, om vrij te kunnen komen. Zodoende lijkt niet zwijgen, maar bekennen de meest rationele keuze, dat is vrijheid of 15 jaar, geen 30 jaar.

Vandaar dat A en B op volstrekt rationele gronden zullen beslissen om allebei te bekennen en dus allebei elk 15 jaar in de gevangenis zullen terechtkomen. Dat wil zeggen dat ze beiden zullen redeneren dat, wat de andere speler ook doet, bekennen altijd de beste optie is. Zo minimaliseren ze het maximale verlies, maar van alle mogelijkheden is dat wel de **op één na slechtste**. De logica vanuit A is dan: als B kiest voor zwijgen, leidt de keuze voor bekennen bij A tot de hoogste opbrengst voor A. Als B bekent, dan voorkomt het bekennen van

A de slechtst mogelijke uitkomst. Bekennen is voor A te verkiezen boven zwijgen, wat B ook doet. Deze situatie verandert uiteraard als het spel **verschillende keren** gespeeld wordt. A en B leren van de uitkomst en stellen hun strategie bij. Dat zal mensen leren dat samenwerking uiteindelijk meer voordeel oplevert dan niet samenwerken.

Zoektocht naar strategisch evenwicht

Centraal in de speltheorie staat de zoektocht naar een **strategisch evenwicht**, d.w.z. een combinatie van handelingsopties van de verschillende spelers waarin het nut voor alle spelers het hoogst is. Rationaliteit en informatie, bijvoorbeeld over de effecten van de eigen opties en die van anderen, zijn de centrale ingrediënten. Het gaat om een zoektocht naar de beste gedragslijn voor alle actoren via de gezamenlijke uitkomst van hun individueel gedrag. Deze werkwijze maakt het niet alleen mogelijk om het gedrag van individuen te bestuderen, ook het gedrag van collectiviteiten kan ermee benaderd worden. Zoals landen die geconfronteerd worden met onderlinge spanningen en met de handelingsopties of gedragsmogelijkheden bewapenen en niet bewapenen.

Kritiek

Uiteraard is heel wat kritiek op de speltheorie mogelijk, met als onderliggende lijn dat het een veel te eenvoudige voorstelling van zaken is. Over de rationele-keuzebenadering in het algemeen wordt dikwijls gezegd dat de uitgangspunten te **eenvoudig**, te wereldvreemd zijn, dat de abstracte modellen niet in staat zijn om echte, empirische, complexe politieke processen te verklaren; dat het aantal vereenvoudigingen en assumpties eenvoudigweg veel te groot en verstrekkend is; kortom, dat het een wereldvreemde benadering is.

Binnen deze benadering werd deze kritiek ook opgevangen, bijvoorbeeld via introductie van verfijningen (bv. *bounded rationality*) op het concept rationaliteit. Zo hebben bijsturingen gesteld dat rationaliteit ook een niet-rationele basis heeft, bijvoorbeeld de verwachting dat afspraken gerespecteerd worden, dat rationeel gedrag berust op geïnternaliseerde normen en verwachtingen van de sociale en culturele omgeving. Toch hebben deze aanvullingen van de *rational choice* de kritiek niet doen verstommen. Volgens sommigen is de rationele-keuzetheorie niet meer dan een **analysekader** om gedrag van politieke actoren te benaderen. Het is een reductionistische benadering die sociale

verschijnselen 'reduceert' tot het gedrag van individuele atomen (methodologisch individualisme), maar dat gedrag zelf niet kan verklaren. De assumpties zijn enerzijds te beperkt en anderzijds te verregaand.

3.4.4 Olsons theorie van het collectief handelen

Hoe komen publieke goederen tot stand als iedereen zijn eigen belangen nastreeft?

In *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (1965) van de Amerikaans econoom Mancur **Olson**, dat hij nadien uitwerkte in *The Rise and Decline of Nations* (1982), vinden we nog een toepassing van de rationele-keuzetheorie, die we hierna wat parafaseren. We belichten slechts één enkel aspect van dit invloedrijke en rijke boek. Het illustreert de brede toepassing van rationele-keuzebenaderingen. Een van de centrale vragen van Olson (1932-1998) in het eerstgenoemde boek over het dilemma van de collectieve actie, is hoe **publieke goederen**, die non-rivaliserend en non-exclusief zijn, tot stand komen als iedereen zijn eigen belangen nastreeft. Door het probleem van **free riders** (liftersgedrag, parasitair gedrag) leidt individuele rationaliteit tot collectieve irrationaliteit. Kleinere, geconcentreerde belangen zullen oververtegenwoordigd zijn, diffuse meerderheidsbelangen zullen minder sterk aan bod komen, door het *free rider*-probleem dat toeneemt naarmate een groep groter wordt. Olson doorbrak dus de aannames dat als iedereen hetzelfde wil in een groep, de leden van die groep dan ook samen zouden werken en dat in democratie de meerderheid de minderheid overheerst.

Collectieve belangenbehartiging

In zijn boek vroeg Olson zich ook af waarom sommige groepen er wel en andere er niet in slagen om hun **belangenbehartiging** effectief te **organiseren**. En waarom sommige kleinere groepen een grotere invloed hebben op het beleid (de productie van gemeenschappelijke goederen) dan andere, grotere zodat kleinere groepen – door sommigen **special interest groups** genoemd – een beleid kunnen bekomen dat in het nadeel is van het algemeen belang. Publieke goederen komen er dan ook enkel door **selectieve prikkels**, aangezien leden anders niet bereid zijn om kosten te maken voor het collectieve goed dat er ook zonder hun investering zal komen. Grote groepen hebben grote kosten om collectieve acties te organiseren, kleine groepen kleine kosten. Volgens Olson is

collectieve actie door grote groepen niet enkel moeilijk zelfs als alle leden dezelfde belangen delen, maar kunnen er dus situaties ontstaan waarin de minderheid de meerderheid domineert. Deze bijdrage tot de theorie van democratie was gebaseerd op uitgangspunten van de rationele-keuzetheorie.

Bepaalde belangen manifesteren zich krachtiger dan andere

Volgens Olson gaan leden enkel tot groepsvorming of aansluiting bij een groep over als hun **eigenbelang** daarmee gediend is. Mensen handelen immers rationeel; hun drijfveer is de behoefte aan een voordeel, met minimale inspanningen om dat voordeel te realiseren. Uit zichzelf zullen rationele mensen daarom niet aan collectieve actie deelnemen als ze het voordeel ook zonder die actie kunnen bereiken of als de groepsdeelname meer kost dan het collectief goed hen opbrengt. Dat is het geval als het gaat om een **non-exclusief** (niemand kan van het gebruik ervan uitgesloten worden) en **non-rivaliserend** (het gebruik door de ene verhindert het gebruik door de andere niet) collectief goed. Eerder dan bij te dragen tot de collectieve actie, zullen ze inactief blijven als ze het voordeel toch kunnen bereiken. Mensen zullen slechts bij collectieve actie aansluiten als dat voordeel zonder samenwerking in een groep niet gerealiseerd kan worden. Het gaat dus om collectieve goederen die niet individueel verworven kunnen worden, zoals de vereniging van werknemers in een vakbond ter verbetering van arbeidsvoorwaarden. Niet overal waar een collectief belang in het geding is, vormt zich een groep die dit belang ook behartigt: bepaalde belangen manifesteren zich krachtiger dan andere, d.w.z. in sommige gevallen wordt er wel collectieve actie ondernomen en in andere gevallen niet.

Verband tussen eigen participatie en realisatie van het groepsdoel

Niet belangen die iedereen betreffen, maar deelbelangen zijn het best georganiseerd, aldus Olson. **Hoe kleiner** een groep, hoe gemakkelijker er een effectieve organisatie groeit, doordat leden zich sneller vrijwillig inspannen omdat het collectief goed dicht bij het eigenbelang ligt. Er is een duidelijk verband tussen eigen participatie en realisatie van het groepsdoel. Er is ook sociale druk om mee te streven en kleine groepen kennen bovendien lage communicatie- en coördinatiekosten. Grote groepen kennen voor individuele leden niet diezelfde prikkels om mee te werken.

Hoe groter de groep, hoe minder elke individuele inspanning het verschil maakt en hoe kleiner het voordeel dat elk individu bij het bereiken van het groepsdoel overhoudt. Leden zijn dus minder gemotiveerd en de organisatiekosten zijn groter. De kans op *free rider*-gedrag is groot: omdat er geen rechtstreeks, oorzakelijk verband is tussen de individuele participatie enerzijds en de realisatie van het collectief goed of doel anderzijds, is het 'rationeel' om geen lid te worden van de groep die naar dat collectieve doel streeft, is het rationeel om niet te participeren omdat men sowieso toch deelt in de voordelen die ontstaan bij de realisatie van het groepsdoel. Dat leidt tot het bekende resultaat dat, als iedereen zich rationeel gedraagt, het collectieve goed niet gerealiseerd wordt en iedereen er individueel op achteruitgaat. Wanneer vissers zich niet houden aan visbeperkingen (wat maken die paar vissen nu uit?), sterft de vissoort uit en daarmee ook de visvangst, waardoor iedereen slechter af is. Waarom gebeurt het dan toch, die organisatie in grote groepen voor de realisatie van algemene collectieve goederen (zoals veiligheid, infrastructuur)? Door een combinatie van **positieve** (bv. kortingen voor leden op allerlei diensten) en **negatieve** (bv. verplicht lidmaatschap) **selectieve prikkels**. Zonder een dergelijke verplichting zou het concept 'staat' ondenkbaar zijn. Wie betaalt vrijwillig belastingen, die dienen om collectieve voorzieningen te financieren? Ook socialisatie en politieke cultuur kunnen verklaren waarom mensen 'niet-rationele' lidmaatschappen aangaan.

Kritiek

Olson formuleerde met zijn theorie ook kritiek op de, vooral in delen van de Amerikaanse politieke wetenschappen populaire, leer van het **pluralistisch evenwicht** (zie hoofdstuk 5) in de politieke besluitvorming. Sommige groepen staan nu eenmaal veel sterker dan andere en kunnen gemakkelijker invloed uitoefenen. Al kreeg ook Olson uiteraard kritiek. Hoe kan je met zijn theorie solidariteitsbewegingen zoals derdewereldbewegingen verklaren? Als het antwoord luidt 'door de psychische voldoening van lidmaatschap', dan wordt nutsafweging zo breed dat alles ermee te verklaren is. Waarom gaan mensen stemmen in landen zonder stemplicht? Olson laat ook het ontstaan van groepen buiten beschouwing, die immers niet zomaar, op natuurlijke wijze het licht zien. Iemand moet de groep in het begin organiseren. Vandaar dat andere theorieën, zoals de *recourse mobilisation approach*, de theorie van Olson kunnen aanvullen.

3.4.5 Theorieën over coalitie en regeringsvorming

Cruciale fase in het politieke systeem

Ook de studie van regerings- en dus doorgaans coalitievorming kent een sterke invloed van de rationele keuzebenadering. Regeringsvorming wordt door politicologen intensief bestudeerd. Het gaat dan ook om een **cruciale fase** in het politieke systeem. In België is de regeringsvorming **uitermate complex** in vergelijking met andere landen. Dat maakt dat de meeste door buitenlandse onderzoekers geformuleerde theorieën of modellen over regeringsvorming niet of slechts zeer beperkt toepasbaar zijn op België. Dergelijke modellen proberen een zekere logica te vinden in het uiterst ingewikkelde spel van regeringsvorming. Voor een boeiende bijdrage verwijzen we naar *On Government Agreements, Evangelists, Followers and Heretics* van De Winter, Timmermans en Dumont. Daarin merken de auteurs terecht op dat

“since the early 1970s, Belgium has become undoubtedly the Western European country with the most complex coalition bargaining system. The formation process has also become the most critical policy decision making stage. The complexity and centrality of the formation process are primarily due to the extreme fragmentation of the party system resulting from at least three salient cleavages. When one adds the recurrent necessity of forming two-thirds majority coalitions in both chambers, it is no surprise that Belgium also features the highest average number of parties in government. As a consequence, the formation process is one of the longest in Western Europe.” (De Winter, Timmermans & Dumont 2000:351)

Hypothesen met beperkte voorspellende kracht

Dat was jaren voor België na de federale verkiezingen van 13 juni 2010 een stevig wereldrecord formatie neerzette (541 dagen, op één dag na even lang als de gemiddelde levensduur van een naoorlogse federale regering tot 2010). Die regeringsvorming duurde tot Di Rupo I op 6 december 2011 de eed aflegde. In *België#2014. Een politieke geschiedenis van morgen* beschrijven **De Winter en Dumont** de “**unieke complexiteit** van het formatieproces in België” (Devos 2014:243) als “het meest complexe beleidsvormingsproces van West-Europa” (Devos 2014:264). De auteurs merken op dat politicologen sinds de jaren 1960 tientallen hypothesen formuleerden en uitgebreid getest

hebben op honderden regeringsformaties in een paar dozijn landen, maar dat de meeste theorieën, ook de meest gesofisticeerde, helaas in de praktijk maar een beperkte voorspellende kracht hebben. De meeste slagen er volgens De Winter en Dumont in om ongeveer de helft van de uiteindelijke coalitieformules correct te voorspellen, de afwijkende helft kan slechts ad hoc geduid worden “via wetenschappelijk moeilijk vatbare factoren, zoals persoonlijke verhoudingen tussen partijleiders. Dat geldt uiteraard ook en vooral voor België” (Devos 2014:250).

'Size principle'

Met behulp van speltheoretische uitgangspunten kunnen de kansen van partijen op regeringsdeelname nagegaan worden, of kan het spel van regeringsvorming gesimuleerd worden. William **Riker** (1920-1993) deed dat voor het eerst in *The Theory of Political Coalitions* (1962) en hij hanteerde daarvoor het uitgangspunt dat elke speler (partij) ernaar streeft om met een minimum aan steun van anderen een maximum aan invloed in de (te vormen) regering te verkrijgen. Dit is het zogenaamde **size principle**: elke partij wil zoveel mogelijk macht (regeringszetels) verwerven en zo min mogelijk van die macht met andere partijen delen. Deze theorie werd nadien uitgebreid, zodat er vandaag verschillende theorieën over regeringsvorming in omloop zijn, die coalitievorming verklaren en voorspellen. In de literatuur duiken heel wat termen op, met soms subtiele verschillen. In wat volgt, laten we enkele kort aan bod komen.

Diverse daarmee samenhangende termen

- **Minimum winning coalition**: een coalitie wordt gevormd door die partijen die in het parlement net over een meerderheid beschikken. Ze bevat geen enkele partij die overbodig is. Als een van de partijen eruit stapt, valt de coalitie.
- Het principe van **minimum winning coalition** wordt o.a. verder gespecificeerd in *minimum size coalition*: een variant van het vorige, waarbij het aantal parlamentszetels als verklarende factor gehanteerd wordt. Een coalitie komt tot stand tussen partijen die samen de kleinst mogelijke meerderheid in termen van parlamentszetels bezitten.
- **Bargaining proposition**: hoe minder partijen, hoe beter. Het gaat hier om het aantal partijen dat nodig is om een parlementaire meerderheid te vinden. De meerderheid wordt bereikt met het kleinst mogelijke aantal partijen. Als er een meerderheid met

Zetels	A	B	C	D	E	
	8	21	26	12	33	
Minimal winning	ABC	ADE	BCD	BE	CE	
Minimum size		ADE				
Bargaining proposition				BE	CE	
Minimal range	ABC		BCD		CE	
Minimal connected winning	ABC		BCD			CDE

Tabel 2. Coalitievorming volgens het 'size principle'.

twee partijen bereikt kan worden, dan krijgt die de voorkeur op een meerderheid met drie partijen. Dit wordt ook de *minimal number coalition* genoemd.

- **Minimal range coalition:** hier volstaat niet enkel het *size principle*, maar moet de ideologische afstand tussen de betrokken partijen zo klein mogelijk zijn.
- **Minimum connected coalition:** deze constellatie is identiek aan de vorige, maar gaat uit van het principe dat een coalitie enkel kan ontstaan als de deelnemende partijen in termen van links en rechts vlak naast elkaar liggen, ervan uitgaande dat partijen gerangschikt kunnen worden op een links-rechtsschaal.
- De laatste twee coalitievormen zijn gebaseerd op het criterium van de **minimal distance**. Partijen in coalities waarvan de regeringspartners ideologisch ver uit elkaar liggen, moeten te veel toegevingen doen. Dergelijke coalities zijn bijgevolg vaak onstabiel.

Het verschil tussen mogelijke coalities blijkt uit het voorbeeld in Tabel 2. Partijen (A-E) zijn van links naar rechts gerangschikt, er moeten 100 parlementszetels worden verdeeld.

Niet sterk genoeg om de Belgische formatie te voorspellen/verklaren

De onderzoeksresultaten van de empirische scores van deze modellen zijn uiteenlopend, maar globaal niet zo sterk. Ze **helpen weinig** om de Belgische formatie te voorspellen of te verklaren. Die is te complex om in dergelijke modellen te vatten. Dat komt bijvoorbeeld omdat soms ook persoonlijke relaties een rol spelen, of partijen soms moeilijker regeren met een partij die het hen in de campagne of in een vorige regering heel lastig maakte. Soms opteren partijen voor de oppositie om zich, bijvoorbeeld na een verkiezingsnederlaag, van daaruit te bezinnen over hun toekomst om later

sterker terug te keren (bv. de CVP, de grootste fractie in het Vlaams Parlement, opteerde na de 'dioxine'-verkiezingen in 1999 voor een **oppositiekuur**).

De kleinst mogelijke coalitie vormen is niet altijd verstandig, indien bijvoorbeeld getwijfeld wordt aan de loyaliteit van een van de partners. Bovendien kunnen institutionele bepalingen (in België is voor een staatshervorming een **tweederdemeerderheid** nodig in het parlement, regeringsvorming gaat vaak samen met het sluiten van een akkoord over een staatshervorming) zorgen voor coalities groter dan de strikte meerderheid van de helft plus één. In crisistijden, zoals bij buitenlandse dreigingen of na een oorlog, worden soms 'grote coalities' gevormd om eensgezind het nationale belang te beschermen. Uiteraard is ook het gebruik van alleen maar de links-rechtsschaal niet zonder kritiek, omdat deze schaal op zich reeds een discussiepunt is. Na de samenvallende verkiezingen van 25 mei 2014 werden de verschillende formaties (Vlaams, Waals, Brussels en federaal) aan elkaar **gekoppeld**. Met andere woorden, de logisch-deductieve benadering van de rationele-keuzetheorie heeft weliswaar wat verdiensten voor de verklaring van regeringsvorming, maar stoot ook hier op heel wat bezwaren en tekorten. Desalniettemin geldt de rationele-keuzebenadering als een van de meest populaire in de politicologie.

3.5 Systeembenaderingen

Uitgangspunt: politiek stelsel (i.p.v. individu)

Een systeembenadering "provides political scientists with a limited, but useful framework for analysis" (Jackson & Jackson 1997:26). Uitgangspunt is hier niet

het gedrag van individuen, maar een politiek stelsel waarbinnen het handelen van afzonderlijke actoren inhoud en betekenis krijgt. Centraal staat het begrip **politiek systeem** – een georganiseerd en complex geheel van onderling samenhangende relaties tussen interdependente onderdelen die samen een geheel vormen – en de **interactie** van het politieke systeem **met de omgeving**. De overheid of staat neemt een cruciale plaats in de politiekwetenschappelijke versie van de systeembenadering in.

Onderverdeling

Binnen deze benadering zijn onderverdelingen mogelijk, bijvoorbeeld die tussen de algemene systeemtheorie en het (structureel) functionalisme (Tromp 2002:133-150).

(Structureel-)Functionalisme

1 Het (structureel-)functionalisme werd vooral in de sociologie ontwikkeld en gaat uit van het organicisme, een benadering van de sociale werkelijkheid alsof het om een biologisch organisme zou gaan. In het organisch denken leveren de verschillende onderdelen een bijdrage tot het ruimer sociale geheel. Hun functie bestaat erin een **bijdrage** te leveren tot de instandhouding van een groter geheel. Functionalisten kijken meer naar gevolgen dan naar oorzaken. Het geheel is meer dan de som der samenstellende delen, die zijn gestructureerd op basis van de behoeften van het geheel. Verschillende instellingen of instituties kunnen verschillende functies hebben. Wij behandelen deze benadering afzonderlijk, nl. in paragraaf 3.7.

Algemene systeemtheorie

2 Aan de basis van de algemene systeembenadering ligt het idee dat afzonderlijke elementen invloed op elkaar uitoefenen en een **geheel** vormen dat meer is dan de som van de samenstellende delen. Het geheel bepaalt tot op grote hoogte wat er met de afzonderlijke elementen gebeurt (cf. ecosysteem, zonnestelsel, menselijk lichaam). Er is een grens tussen het systeem en de omgeving, en de meeste processen binnen het systeem kunnen worden verklaard door de werking van het systeem, niet door de factoren erbuiten.

Deze benadering voorziet in een **zeer algemene theorie** die een breed toepasbaar, maar tegelijkertijd ook relatief beperkt raamwerk voor analyse biedt. Breed toepasbaar omdat het iets zegt over heel wat fasen, actoren of instellingen van het politieke proces, beperkt omdat het daarover vaak niet veel zegt. Het

gaat veelal meer om het positioneren in een algemeen raamwerk dan om het doen van concrete en specifieke uitspraken over vermoedelijke gedragspatronen en handelingsstrategieën. Het is meer een raamwerk, een algemene werkwijze, een methode van onderzoek. In essentie wordt politiek opgevat als een *input-output*-systeem, als een **kringloop** die werkt met feedback. In hoofdstuk 1 wezen we reeds op het bekendste voorbeeld van een dergelijke systeembenadering, namelijk dat van David Easton (1917-2014, zie hoofdstuk 1).

Easton publiceerde in 1953 *The Political System*, dat als het begin beschouwd wordt van de *behavioral revolution* in de Amerikaanse politicologie. Hij schreef daarin dat de politicologie in de kinderschoenen was blijven staan omdat politicologen zich bezighielden met de geschiedenis van ideeën en instellingen en met het uitspreken van waardeoordelen, niet met het zoeken naar algemene verklaringen van politiek gedrag. In zijn boek zet Easton uiteen wat er mis is met de toen bestaande politicologie en hoe een wetenschappelijke theorie van politiek (lees: het politieke systeem) er zou moeten uitzien. Dat alternatief formuleerde hij twaalf jaar later in *A Framework for Political Analysis* (1965a) en *A System Analysis of Political Life* (1965b). Volgens de inleiding was nog een vierde deel nodig om zijn theorie te voltooien, maar dat is nooit verschenen.

Kritiek op algemene systeembenadering

In dergelijke benaderingen neemt de overheid, in brede zin, een centrale plaats in en gaat veel aandacht naar de vraag hoe het politieke systeem stabiel kan blijven. Het accent ligt op de relatie van politieke instellingen met hun omgeving en hoe die elkaar onderling beïnvloeden. De voornaamste kritiek op deze benadering is dat ze in een uitgewerkt begrippenkader heeft voorzien voor de beschrijving en interpretatie van politieke processen, maar **onvoldoende** is uitgewerkt om in concreet empirisch onderzoek vertaald te worden. Het vrij abstracte karakter van deze benadering heeft ertoe geleid dat het vooral een begrippenkader heeft opgeleverd, dat in de politieke empirie slechts met veel moeite toe te passen is, en dat niet altijd het onderscheid maakt tussen wat in het politieke systeem cruciaal is en wat niet.

3.6 Interpretatieve, constructivistische benaderingen

Het belang van ideeën (als constructies)

In welke mate is politiek gedreven door constructies zoals meningen, ideeën, opvattingen, betekenissen, percepties, interpretaties, assumpties, identiteiten, overtuigingen en waarden? Karl **Marx** (1818-1883) stelde dat de ideeën van de heersende klasse de heersende ideeën zijn: ze zijn dus afgeleid van andere, belangrijkere zaken. Georg **Hegel** (1770-1831) gaf ideeën een autonoom bestaan: ze beïnvloeden de koers van de geschiedenis. Over het belang van ideeën in de politiek bestaat dus al lang heel wat debat.

Studie van de sociale werkelijkheid als subjectieve, sociale of discursieve constructie

In deze benadering is de sociale wereld fundamenteel verschillend van de natuurlijke wereld, daarom zijn er heel andere methoden nodig om die eerste te begrijpen: objectieve regelmatigheden gevat in algemene wetten zijn simpelweg niet mogelijk. De sociale werkelijkheid is een **subjectieve, sociale of discursieve constructie**: “the primary goal of social science must be to achieve an understanding of human behaviour through an interpretation of the meanings, beliefs, and ideas that give people reasons for acting” (Halperin & Heath 2012:40). Achter deze verzamelnaam van benaderingen ligt “the shared assumption that we cannot understand human affairs properly unless we grasp the relevant meanings” (Bevir & Rhodes 2002:131). Het basisidee van deze benadering is dat de studie van de sociale werkelijkheid

“[...] needs to proceed from within: within the researcher who must interpret the actions of subjects and, as far as possible, from within the subjects and their society. Understanding social life is about meanings, and the meanings the interpretivists privileges are the meanings of the subjects.” (Dowding 2016:23)

Interpretationisme: handelingen gebaseerd/geconstrueerd op interpretaties

In zijn meest radicale omschrijving gaat het **interpretationisme**, door sommigen gelinkt aan het **postmodernisme**, ervan uit dat politiek bestaat uit de ideeën van de deelnemers ervan, dat er geen politieke werkelijkheid is die losstaat van ideeën die mensen hebben en dat die ideeën belangrijker zijn dan ‘materiële’ krachten. We kunnen attitudes toeschrijven, de wereld

kennen en verklaren door te interpreteren wat mensen doen en zeggen. Mensen **construeren** de werkelijkheid: die bestaat niet buiten hen, maar elk interpreteert die op zijn eigen manier. De werkelijkheid is niet het onvermijdelijke resultaat van de natuur, de menselijke aard of de loop der geschiedenis, maar het gevolg van interactie, van overtuigingen, van betekenissen die mensen geven aan wat zich afspeelt. In een mildere versie stellen de aanhangers van deze benadering dat ideeën een belangrijke, onafhankelijke invloed hebben op hoe we de zaken zien, op onze belangen, doelstellingen enz., naast de objectieve, materiële wereld waarin we leven. Maar ook daar geldt dat mensen handelen op basis van de betekenis die ze construeren, op basis van hun interpretaties van het gedrag van anderen. We gedragen ons zoals we ons gedragen door de manier waarop we naar de wereld kijken: die **kijk** bepaalt onze acties. Zo hebben mensen geen belangen, laat staan rationale, die buiten hen liggen, maar construeren die zelf tijdens sociale interactie. De staat is geen geheel van instellingen, maar een idee dat o.a. door vele denkers in de voorbije eeuwen werd gevormd. De klassenverhoudingen die structuralisten zien, of de veralgemeningen die behaviorialisten ontdekken, zijn niet gebaseerd op fysieke realiteit, maar op interpretaties.

De wereld krijgt betekenis via interpretaties

Kort samengevat, concentreert deze benadering zich op de ‘betekenis’ voor de verklaring van gedrag en instellingen. De wereld krijgt betekenis via interpretaties die we hieraan geven. Volgens W.I. **Thomas** (1863-1947) zijn niet de objectieve kenmerken van een situatie belangrijk, maar de subjectieve betekenis die we eraan geven. Via zijn beroemde **Thomas-theorema** gaf hij aan dat gedrag niet louter door stimuli tot stand komt:

“If men define situations as real, they are real in their consequences.” (Thomas & Thomas 1928:571-572; cf. Thomas & Znaniecki 1918)

Het begin van de notie constructivisme ligt in de 19de eeuw, in de sociologie, bij het werk van Émile **Durkheim** (1858-1917), maar het is pas vanaf de jaren 1980 dat deze benadering ook in de politieke wetenschappen weer volop tot leven kwam, nadat het in het begin van de jaren 1960 opgang had gemaakt, bijvoorbeeld met het werk van **Almond en Verba** over *The Civic Culture* (1963) (zie hoofdstuk 6). Bij de millenniumwissel was het **constructivisme** in de politieke wetenschappen sterk aanwezig. Het is een

benadering met heel wat interne diversiteit en veel onderlinge discussie, die vaak epistemologisch en methodologisch is en waar men bijvoorbeeld van mening verschilt over de vraag hoe het materiële en het ideële zich tot elkaar verhouden, of hoe sociale constructies precies ontstaan en evolueren (o.a. via socialisatie of overtuiging). Het constructivisme – dat vooral in de studie van de internationale relaties wordt gebruikt (zie hoofdstuk 14) – is deel van de familie van het interpretationisme: sociale fenomenen zijn sociale en historische constructies, ze krijgen vorm door interacties. (Halperin & Heath 2012:45-46)

Het interpretationisme bestudeert dus **discours**, ideeën, overtuigingen enz. Welke betekenis hechten mensen aan sociale verschijnselen? Hoe interpreteren ze wat er gebeurt, de zogenaamde feiten? Hoe schatten ze een situatie in en welke inhoud of lading geven ze eraan? Welke plaats geven ze aan zichzelf en anderen? Hoe interpreteren ze bepaalde signalen, machtsverhoudingen, moeilijkheden, symbolen? Welke verbanden leggen ze zelf? Hoe lezen ze de wereld rondom zich? Daarnaast bestudeert men ook de manier waarop deze constructies interageren met de cultuur, tradities, normen, codes enz. van een groep of samenleving.

Twee premissen

De populariteit van deze benadering is veelal het gevolg van de ontgoocheling t.a.v. behavioralistische of rationele-keuze-benaderingen, en is volgens Bevir en Rhodes gebaseerd op twee premissen.

Gedrag afhankelijk van overtuiging of voorkeur

1 De eerste is dat

“*people act on their beliefs and preferences. [...] Because people act on beliefs and preferences, it is possible to explain their actions by referring to the relevant beliefs and preferences.*” (Bevir & Rhodes 2002:132)

Kiezers stemmen voor een partij uit **overtuiging**, omdat ze de waarden ervan delen of omdat ze de voorstellen en maatregelen of de manier waarop die partij de problemen omschrijft, bijtreden. Dat zal geen enkele politicoloog revolutionair in de oren klinken, maar doorgaans vinden ze deze verklaring te mager, vinden ze meningen te ongrijpbaar en brengen ze andere (objectieve, meetbare) variabelen in rekening, zoals sociaaleconomische status, of hanteren ze meer rationale uitgangspunten, zoals het nastreven van eigenbelang.

Gedrag afhankelijk van belangen

2 De tweede premisse van de interpretatieve benaderingen is dat

“*we cannot read off people's belief and preferences from objective facts about them such as their social class, race, or, institutional position.*” (Bevir & Rhodes 2002:133)

Volgens deze benadering kunnen we er **niet zomaar** van uitgaan dat het hoofd van een of andere afdeling van de administratie er belang bij heeft om het aantal personeelsleden en het werkingsbudget van zijn afdeling gelijk te houden of te vermeerderen. Als we dat doen, aldus de interpretationisten, gaan we er zomaar van uit dat de institutionele positie van iemand automatisch tot een of ander belang leidt, alsof we dit belang uit institutionele posities kunnen deduceren. Misschien heeft ditzelfde diensthoofd nog andere, belangrijker belangen, zoals de beleidsnota van zijn departement uitvoeren of zijn vakminister uit de wind zetten tijdens besparingsgesprekken in de regering door zelf een aantal besparingen in zijn dienst voor te stellen. Sommige arbeiders vinden van zichzelf misschien dat ze tot de middenklasse behoren en staan minder achter herverdelingsmaatregelen, omdat ze denken daarmee op termijn te verliezen. Verschillende theorieën of veronderstellingen leiden dus tot verschillende afleidingen over belangen uit institutionele posities.

Geen oorzakelijk verband of theorie, wel 'narrative'

Deze stellingen komen in de buurt van het debat over de mogelijkheid tot een wetenschap van de politiek. Mensen stellen gedrag immers afhankelijk van hun overtuiging en belangen, maar we beschikken niet over extern bewijs van het bestaan van die overtuigingen, meningen, bedoelingen, ideeën. Wanneer we de relatie tussen overtuiging, meningen enz. en gedrag proberen te verklaren, vinden we geen oorzakelijk verband zoals we dat bijvoorbeeld in natuurwetenschappen vinden. Hoe kunnen we dan sociale actie verklaren? We kunnen dat doen

“*by pointing to the conditional and volitional links between beliefs, desires, intentions and actions. Political studies thus rely on a narrative form of explanation.*” (Bevir & Rhodes 2002:134)

We verklaren politieke fenomenen *by telling a story* over hoe ze zijn ontstaan, over hoe ze gepercipieerd worden enz. Kortom, we interpreteren via taal allerlei gebeurtenissen om politiek te verklaren. In deze benadering zijn **narratives** voor politieke wetenschappen wat theorieën voor exacte wetenschappen zijn. Hun definiërend kenmerk is dat ze *actions* verklaren d.m.v. *beliefs* en voorkeuren. Het gaat meer om begrijpen – hoe interpreteert een actor de eigen acties – dan om verklaren. Volgens sommigen slagen wetenschappers erin om te verklaren zonder te begrijpen, en omgekeerd. De vraag is evenwel of beide los van elkaar kunnen staan: in de moderne wetenschap impliceert verklaren immers dat er een theorie is die zegt waarom de onafhankelijke variabelen tot de afhankelijke variabelen leiden. Het is niet omdat de barometer zakt en er daarna storm uitbreekt, dat het de barometer is die de storm heeft veroorzaakt.

Het komt er m.a.w. op aan deze betekenis te interpreteren en te zien hoe mensen die construeren. Om acties, instellingen, gedragingen, praktijken enz. te begrijpen, moeten we eerst de meningen en voorkeuren van de betrokkenen kennen. Daardoor is deze benadering vaak meer een betrachting dan een verworvenheid.

3.7 Structurele (-functionalistische) benaderingen

Structuren liggen aan de basis van sociale verschijnselen

Deze eerder sociologische benaderingen delen het belang dat ze hechten aan '**structuren**', aan de onderlinge (vaak conflictueuze) relaties tussen sociale groepen. Die structuur kan bijvoorbeeld gevormd worden door het economische systeem. Er kunnen ook andere patronen zijn, bijvoorbeeld gevormd op basis van geslacht of etnie. Uitgangspunt is wel dat er niet direct waarneembare of onbewuste structuren zijn die ten grondslag liggen aan de sociale verschijnselen. Het subject staat niet langer centraal. De algemene constellatie van **groepen** bepaalt de politieke processen, meer dan de vraag welke groep welke specifieke belangen of ideologieën heeft. Deze benadering concentreert zich op het algemene beeld van een politiek systeem. Individuen zijn een product van hun **sociale positie**. Ze zijn niet de belangrijkste analyse-eenheid. Groepen zijn belangrijker dan hun leden, zelfs dan hun leiders. Binnen deze benaderingen wordt ook aan cultuur vaak

slechts een beperkt onafhankelijk belang toegekend. Een structurele benadering let bijvoorbeeld op de machtsverhoudingen tussen eigendomsklassen, een culturele benadering op de waarden die binnen de laagste klasse bestaan en die er misschien toe leiden dat ze zelf weinig doen om hun situatie te verbeteren. Structurele benaderingen doen dat vaak door historisch onderzoek te voeren. Denk bijvoorbeeld aan *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (1966), waarin Barrington **Moore Jr.** (1913-2005) op zoek ging naar de vraag waarom de liberale democratie sneller ontwikkelde in Frankrijk, Engeland en de VS dan in Duitsland en Japan.

Structuralisme: individuen handelen in overeenstemming met structuren

Om het structuralisme te beschrijven, wordt vaak verwezen naar de taalfilosoof Ferdinand de **Saussure** (1857-1913), die taal als een systeem benaderde: de relaties tussen woorden verlopen volgens een bepaalde structuur. De betekenis van een woord hangt niet enkel af van waar het woord naar verwijst, maar van de hele taal, van de manier waarop dit woord in de taal past. Deze benadering kreeg navolging bij antropologen zoals Claude **Lévi-Strauss** (1908-2009), een van de grondleggers van deze benadering in de sociale wetenschappen, die samenlevingen analyseerde door op zoek te gaan naar de algemene principes die binnen een samenleving de onderlinge verhoudingen structureerden, zoals familieverbanden. Voor de studie van politiek is vooral het werk van Louis **Althusser** (1918-1990) van belang. Volgens deze auteur was de sociale realiteit het resultaat van een complexe **interactie tussen** economische, politieke en ideologische **structuren** die elk in een relatieve autonomie t.o.v. elkaar staan. Individuen of *agents* hebben geen autonome macht, maar vervullen enkel de rol van dragers van structuren. Individuen handelen volgens deze benadering in overeenstemming met structuren die ze niet kunnen zien en waarvan ze zelfs het bestaan niet afweten. Als een vrouw binnen een bedrijf promotie wil maken en daar niet in slaagt, zal ze dat misschien toeschrijven aan een slecht interview. De structuralistische benadering zou het antwoord eerder zoeken in het bestaan van patriarchale structuren of mannen-netwerken die een glazen plafond aanleggen. Voor deze vrij theoretische benadering is individuele lotsbeschikking niet meer dan een illusie.

3.7.1 (Structureel) functionalisme

Oorsprong in culturele antropologie

De Nederlandse politicoloog Tromp (1944-2007) (2002:138-146) neemt het structureel-functionalisme (soms ook de functionele analyse, of functionalisme, genoemd, vooral in de sociologie) op in de galerij van belangrijke politicologische invalshoeken, maar niet alle handboeken vermelden ze. Sommige vermelden deze invalshoek bij de structurele benaderingen. Haar oorsprong ligt in het werk van culturele antropologen, waarvan o.a. Bronislaw **Malinowski** (1884-1942) en A.R. **Radcliffe-Brown** (1881-1955) bekende grondleggers zijn. Zij stelden dat de voor westerlingen zonderlinge gebruiken en praktijken die ze bij vreemde volkeren ontdekten, voorgesteld konden worden als mechanismen om het overleven van de desbetreffende groepen of stammen veilig te stellen.

Het overleven van een sociaal systeem

Centraal in deze benadering staan de gedachte dat de samenleving bestaat uit een aantal **deelsystemen** (bv. parlement, partijen, informele groepen) die op hun beurt uit deelenheden bestaan die samenhangen en naar evenwicht streven; dat elk sociaal systeem basisbehoeften heeft waaraan voldaan moet worden opdat het goed verder kan functioneren; dat sociale fenomenen bestudeerd kunnen worden in termen van de **functies of rollen** die ze in een systeem vervullen; dat de praktijken en gebruiken van een samenleving opgevat kunnen worden als mechanismen om het overleven van een groep veilig te stellen. Ze hebben een functie omdat ze bijdragen tot het **overleven** van een sociaal systeem, van een samenleving. Bekende namen ter zake zijn Talcott **Parsons** (1902-1979, 1971) en Robert **Merton** (1910-2003, 1968). De belangrijkste onderzoeksvraag was hoe sociale systemen intern gereguleerd worden en hoe ze overleven, m.a.w. welke structuren vervullen onder welke voorwaarden bepaalde functies in het systeem? Voorbeelden van functies zijn, wat inputactiviteiten betreft, belangenarticulatie, belangenaggregatie, socialisatie, communicatie en, wat de outputactiviteiten betreft, regelgeving, het afdwingen van regels, rechtspraak over de toepassing van regels (straffen) enz. Niet de behoeften van mensen maar de behoeften van een sociaal systeem staan centraal.

Welke structuur vervult welke functies?

Welke structuur vervult in een samenleving welke functies op welke wijze, is de kernvraag van deze

benadering. Een **functie** is volgens Tromp (2002:139) de objectieve consequentie van een bepaald handelingspatroon voor het betreffende systeem. Een **structuur** wordt gevormd door regelmatig terugkerende handelingspatronen of door instituties die daaruit zijn ontstaan. In essentie:

“*structural-functionalism specifies the activities of a viable political system and explains how these functions must be performed to maintain the stability of the political system. If the polity cannot perform these functions, it ceases to exist.*” (Jackson & Jackson 1997:27)

3.7.2 Structuren en functies

Vier soorten problemen overwinnen om te overleven

Het onderscheid tussen structuren en functies is dus essentieel en maakt het mogelijk in verschillende samenlevingen te onderzoeken welke functies door welke structuren worden uitgeoefend. Bekende begrippen zijn ‘functioneel equivalent’ (dezelfde functie wordt binnen een sociaal systeem door verschillende structuren uitgeoefend) en ‘functionele vereisten’ (een sociaal systeem kan maar overleven als daarbinnen een aantal functies worden uitgeoefend). Denk in dat verband aan het befaamde **AGIL-schema van Parsons**, de naam die met het structureel-functionalisme verbonden is. Elk sociaal handelingsstelsel dat in wisselwerking staat met zijn omgeving (systeemtheorie) moet vier soorten problemen overwinnen om te overleven:

A ('Adaptive', aanpassend)

1 Ten eerste aanpassen aan de omgeving, aan ontwikkelingen buiten het systeem via rationeel gebruik van middelen (economie).

G ('Goal-attaining', doelbereikend)

2 Ten tweede moet het interne doelstellingen kunnen realiseren: zodoende hebben bepaalde activiteiten de realisatie van doelen als inzet, het eigenlijke domein van de politiek.

I ('Integrative', integrerend)

3 Ten derde moeten elementen onderlinge samenhang vertonen: hier gaat het om de interactie tussen verschillende actoren met eigen verwachtingen en belangen, het respecteren van afspraken (rechtspraak).

L ('Latent pattern maintaining', patroonhandhavend)

4 Ten slotte moeten interne spanningen voorkomen worden, o.a. door socialisatie, het handhaven van gemeenschappelijke patronen, symbolen, smaak, het onderhouden van betrokkenheid en motivatie enz. (gezin en onderwijs).

Hier gaat het dus om de fundamentele kenmerken waaraan een systeem zijn identiteit verbindt. De functionele vereisten omschrijft Parsons weliswaar zeer abstract, maar zijn invloedrijke benadering was ook voor de opbouw van de systeemtheorie in de politieke wetenschappen belangrijk.

Functioneel vs disfunctioneel en latente vs. manifeste functies

Verder is het onderscheid tussen **eufuncties** en **disfuncties** van belang: de eerste dragen positief bij tot het overleven van het systeem, voor de tweede geldt het omgekeerde: ze dragen niet bij tot het overleven, maar doen het systeem slechter functioneren. Ook is er sprake van **manifeste en latente functies**: de eerste zijn intentioneel en worden bewust erkend als functies die bijdragen tot het overleven van het systeem, de tweede wijzen op gevolgen die niet bedoeld zijn door de deelnemers en door hen ook niet onderkend worden. Volgens heel wat functionele analyses hebben bepaalde gebruiken of instellingen andere (latente) functies dan diegene die bedoeld zijn. Via functionele analyse krijgen we dus inzicht in niet-bedoelde gevolgen. Een dergelijke abstractie staat concrete toepassing evenwel niet in de weg. Zo kunnen we partijen voorstellen als structuren en nagaan welke functies die in onze democratie vervullen, welke manifeste en latente functies ze hebben, welke daarvan functioneel en disfunctioneel zijn voor de werking van de parlementaire democratie (politiek systeem) enz.

Convergentieprocessen van essentiële functies voor het overleven van het systeem

Deze structureel-functionalistische benadering kan in samenspraak met systeembenaderingen aangewend worden. In de laatstgenoemde is er sprake van **convergentieprocessen**, omzetting van input in output. Volgens de structureel-functionalistische benadering gaat het om voor het overleven van het systeem essentiële functies, zoals **interest articulation** (formuleren van belangen of eisen), **interest aggregation** (de combinatie hiervan tot beleidsvoorstellen), **rule making** (formuleren van gezaghebbende regels), **rule**

application (toepassen en afdwingen van die regels), **rule adjudication** (toepassen in specifieke gevallen, zoals in rechtspraak), **communication** (verbinden van al deze activiteiten met elkaar). Al deze convergentieprocessen moeten in een of andere (sub)structuur worden uitgeoefend, bijvoorbeeld in het parlement, de rechtbanken, de media, politieke partijen, middenveldorganisaties enz.

3.7.3 Kritiek

Geen voeling met aanpassing, dynamiek of verandering

Uiteraard is op de denkwijze van het structureel-functionalistisme heel veel kritiek gekomen. Een van de voornaamste luidt dat functionele verklaringen niet deugen omdat ze het **gevolg** van een bepaald verschijnsel als de **oorzaak** ervan beschouwen. Een politieke partij vervult een zekere functie in ons politieke systeem en dat zou meteen ook de oorzaak van het ontstaan van die partij zijn. De functie wordt de bestaansreden van hetgeen 'functioneert'. Deze benadering wordt dan ook vaak een statisch en tautologisch karakter toegeschreven, omdat ze vooral kijkt naar de instandhouding van een systeem, naar continuïteit en stabiliteit, en niet zozeer naar aanpassing, dynamiek of verandering.

Geen aparte, volwaardige benadering

De term structuralisme verwijst niet naar een uitgebreide afzonderlijke onderzoekstraditie of school van politicologen, met voldoende ontwikkelde en gemeenschappelijke uitgangspunten en assumpties. Het wordt niet altijd als aparte, volwaardige benadering beschouwd. De term verwijst naar **verschillende benaderingen** die binnen verklaringen van politiek veel aandacht besteden aan structuren van uiteenlopende aard. Zo proberen sommige auteurs de uiteenlopende economische prestaties van landen of de verschillen tussen politieke stelsels te verklaren door de studie van de overgang tussen feodalisme en kapitalisme.

Geen oog voor het individu

In elk geval impliceert het gebruik van het label 'structuralisme' dat er weinig betekenis of aandacht wordt gegeven aan de mogelijkheden van het individu om zelf politieke processen bij te sturen. De rationele-keuzebenadering is bij wijze van spreken het tegenovergestelde van structuralisme. Het structuralisme moet m.a.w. niet zozeer worden gezien als een afzonderlijke

benadering, maar wijst eerder op de grote invloed die aan structuren wordt toegeschreven:

“Structural accounts believe that social phenomena can be explained without reference to the motivations and expectations of individuals. [...] Marxism as a body of doctrine appears mainly structuralist, in that it too is exercised by the large-scale and long-term forces which shape societies – class conflict, technological developments and property conventions – and not with the personal histories of individuals.” (Axford et al. 2002:22-23)

Over het marxisme willen we het in de laatste bladzijden van dit hoofdstuk hebben.

3.8 Marxisme

Politiek marxisme vs. marxisme als politiek-wetenschappelijk paradigma

In sommige handboeken wordt deze benadering ondergebracht in de ‘**politieke economie**’-benadering, die de verhouding tussen politiek en economie bestudeert, in andere overzichten bij de structurele benaderingen. In vele wordt ze niet vermeld. Ze verwijst uiteraard naar de ideeën van Karl **Marx** (1818-1883), grondlegger van het ‘wetenschappelijk socialisme’. Vaak wordt aangenomen dat politicologen die deze benadering hanteren, ook de politieke overtuiging van Karl Marx, althans gedeeltelijk, onderschrijven. Er is in deze evenwel geenszins sprake van een automatisme. De veroordeling van het marxisme als politieke doctrine na de val van de Muur (1989), maakt voor sommigen ook het marxisme als benadering in de politicologie verdacht. Meer nog, samen met het politieke marxisme werd marxisme als politiekwetenschappelijk paradigma afgeschreven. Hoewel het onmogelijk is beide volledig van elkaar te scheiden, is het lot van het marxisme als wetenschappelijke benadering niet onlosmakelijk verbonden met de marxistische politieke doctrine.

Het is, gelet op de complexiteit en de onderlinge discussie binnen het marxisme, onmogelijk om hier iets meer te doen dan deze benadering even aan te raken. Het marxisme heeft als politicologisch paradigma gereageerd op kritiek en wijzigende omstandigheden en is dus sinds Marx’ dood in 1883 sterk geëvolueerd. Maar vele kritieken en problemen die er al sinds meer dan een eeuw over geformuleerd werden, blijven nog altijd gelden.

3.8.1 Uitgangspunten

Dialectiek als wetenschappelijke methode

In essentie hanteerde Marx een **foundationalist ontologie**: er is een werkelijke wereld daarbuiten, die zelfs enkele essentiële processen en wetmatigheden bevat die het sociale leven bepalen. De sociale wetenschappen moeten deze processen en wetmatigheden ontdekken omdat ze niet direct observeerbaar zijn. Ze blijven verborgen onder de oppervlakte werkzaam. Het marxisme gebruikt de dialectiek als wetenschappelijke methode: via tegenstellingen (tussen de these en de antithese, die opgeheven wordt in de synthese) de waarheid zoeken.

Politieke instellingen als afspiegeling van economische verhoudingen

Deze benadering wordt gekenmerkt door **economisme** (economische relaties zijn het belangrijkste, alle andere verhoudingen zijn hiertoe te reduceren) en **determinisme** (economische verhoudingen determineren het sociale en politieke leven). De politieke instellingen, wetten, waarden en normen, familievormen enz. zijn een afspiegeling van de economische verhoudingen, die terug te brengen zijn tot eigendomsstructuren. Het is de (**eigendoms**)**verhouding** t.o.v. productiemiddelen die bepaalt welke waarden, idealen of opvattingen iemand heeft. Zo is ook de staat een instelling van de heersende klasse (bourgeoisie), is wetgeving primair gericht op de bescherming van privé-eigendom enz. Van groot belang is wie de productiemiddelen (machines, grondstoffen, kapitaal) in bezit heeft. Het marxisme let heel sterk op belangenconstellaties, eigendomsverhoudingen, uitbuiting en klassenstrijd.

Economische verhoudingen determineren sociale verhoudingen, die op hun beurt politieke relaties determineren: de staat en politiek ondersteunen het economische (uitbuitings)systeem. De productiewijze bepaalt het bewustzijn, de economische basis determineert de **superstructuur**, waardoor politieke actoren, media en kunst over weinig autonomie beschikken. De meeste mensen zijn zich evenwel niet bewust van die mechanismen, zelfs niet van hun eigen klassenbelangen. Het marxisme is ook **materialistisch** (materiële relaties en condities scheppen ideeën). De heersende ideeën zijn de ideeën van de heersende (bezittende) klasse. Voor idealisme is hier dus geen plaats. Het marxisme is ook **structuralistisch** omdat het stelt dat economische structuren het gedrag van sociale actoren bepalen, die bijgevolg slechts te zien zijn als

dragers van een structurele positie. Zo is de staat louter de hoeder van de belangen van de bezittende klasse en gericht tegen de belangen van het proletariaat, en is er geen ruimte voor strategische berekening of veel vrije keuze. Het traditionele marxisme voorzag ook in een alomvattende theorie over de geschiedenis, die ‘wetenschappelijk’ werd genoemd, omdat die tijd en ruimte oversteepte. Volgens deze visie zou de geschiedenis eindigen in de klasseloze maatschappij, de interne tegenstelling van het kapitalisme zou ervoor zorgen dat dit systeem vroeg of laat in elkaar zou klappen.

3.8.2 Betekenis

Veranderingen in economische verhoudingen vertalen zich in sociale én politieke aanpassing

Wat heeft deze benadering als wetenschappelijke benadering te bieden? Ze wijst op het belang van economische processen, en vooral op de verandering daarin, voor de politiek; ze voorziet daartoe in jargon en een analysekader, en vooral in aandachtspunten. Veranderingen in economische verhoudingen tussen landen of landengroepen, maar ook veranderingen in productiewijze vertalen zich in sociale, maar ook in politieke aanpassing. Zo wijst deze benadering bijvoorbeeld op het belang van **globalisering** en op de relevantie van het verschuiven en veranderen van economische macht en uitbuiting. Marxisme heeft veel oog voor globalisering en inspireerde op die manier veel andersglobalisten. In de traditie van Antonio **Gramsci** (1891-1937) wordt binnen het marxisme vaak ook sociale druk en hegemonisering van het denken (*TINA* (*there is no alternative*), *common sense*, *pensée unique*) bestudeerd. Centraal bij deze aandachtspunten staat doorgaans de vraag wie daar beter en slechter van wordt, welke belangen politieke voorstellen of analysekaders dienen, waarom fenomenen op welke wijze *geframed* worden enz. Ook de **rol van de overheid** in de huidige economie en maatschappij wordt in deze benadering kritisch tegen het licht gehouden. Vanuit het marxisme wordt ook nationalisme of politieke cultuur bestudeerd. Binnen de studie van internationale relaties gaat het marxisme bijvoorbeeld in op de politieke geografie, op de motieven van westerse staten om militair tussenbeide te komen in landen zoals Irak, Syrië, Afghanistan of Libië. Binnen deze traditie valt ook de ‘**wereldsysteemanalyse**’ met Immanuel **Wallerstein** als bekendste auteur, een deel van de kritische stroming binnen de internationale betrekkingen.

Kritische theorie ('critical theory')

Ook de kritische theorie (**critical theory**) is vanuit het marxisme ontstaan. Deze theorie stelt dat

“*all schemes of thought operate within ideologies [...and] the end of social theory should be action to change society (for the better). So the underlying motivation within critical theory is that social scientists should be aiming to overcome exploitation and domination.*” (Dowding 2016:21)

We vinden die invulling onder meer terug bij de *Frankfurter Schule* (cf. *supra*). Er is veel aandacht voor de **culturele factoren** van het kapitalisme, waarbinnen waarheid of waarden niet het belangrijkste zijn, maar praktische, economische doelen en die de mens, samen met consumptie, massamedia en oppervlakkige populaire cultuur **kritiekloos en passief** maken.

Bijdrage van het marxisme

Kortom, het marxisme als politicologische benadering heeft een typerende reeks onderzoeksvragen en veel verschillende aandachtspunten ontwikkeld, alsook een eigen vocabularium en redeneerwijze om die aan te pakken. Daarom blijft het marxisme, ondanks politieke ontwikkelingen, binnen de politicologie een alternatieve invalshoek die zeker bij de studie van internationale politiek-economische evoluties nog altijd relevant is.

4 Uitleiding

Om dit overzicht af te sluiten, is het goed om voor ogen te houden dat

“*we will never have a paradigm that can consistently explain and predict political actions. Every couple of decades political science comes up with a new paradigm – usually one borrowed from another discipline – that attracts much excitement and attention. Its proponents exaggerate its ability to explain or predict. Upon examination and criticism, the model usually fades and is replaced by another trend. Political science tends to get caught up in trends. After a few iterations of this cycle, we learn to expect no breakthrough theories.*” (Roskin, Cord, Medeiros & Jones 2010:36)

Politiekwetenschappelijke benaderingen vs. ideologieën

Na dit beknopt, eigenzinnig en selectief overzicht van enkele van de voornaamste benaderingen of invalshoeken van de politicologie ontstaat misschien de verkeerde indruk dat het hier om ideologieën gaat. Zijn benaderingen in de politicologie wat **ideologieën** in de politiek zijn? Neen, al zijn er uiteraard raakpunten. Wat politiekwetenschappelijke benaderingen zijn en doen en hoe ze ingevuld worden, is hierboven duidelijker gemaakt. Een ideologie is iets anders. Ideologieën zijn voor de politiek even belangrijk als benaderingen voor de politicologie. Als de politicoloog inzicht wil verwerven in de politiek, in de drijfveren van kiezers en verkozenen, in de motivatie van voorstellen en beleidsdaden, dan is een basiskennis van de voornaamste ideologieën onontbeerlijk. Dat is het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

Referenties

- Adams, I. (1993). *Political Ideology Today*. Manchester, Manchester University Press.
- Adorno, T.W., Frenkel-Brunswick, E. & Levinson, D. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York, Harper.
- Almond, G.A. (1998). Political Science. The History of the Discipline. In: R.E. Goodin & H.-D. Klingemann (red.). *A New Handbook of Political Science*. Oxford, Oxford University Press, pp. 50-96.
- Axford, B., Browning, G.K., Huggins, R. & Rosamond, B. (2002). *Politics. An Introduction*. London, Routledge.
- Bevir, M. & Rhodes, R.A.W. (2002). Interpretive theory. In: D. Marsh & G. Stoker (red.). *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Palgrave Macmillan, pp. 131-152.
- Bobbio, N. (1996). *Left and right*. Oxford, Polity Press.
- Burnham, P., Gilland, K., Grant, W. & Layton-Henry, Z. (2004). *Research Methods in Politics*. Basingstoke, Macmillan.
- Daguerre, A. (2004). Murder by Numbers: The Slow Death of French Political Science. In: *European Political Science*, 3,3, pp. 5-12.
- Danziger, J.N. (2003, 2005). *Understanding the Political World. A Comparative Introduction to Political Science*. New York, Addison, Wesley Longman Inc.
- Della Porta, D. & Keating, M. (red.) (2008). *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- De Winter, L., Timmermans, A. & Dumont, P. (2000). On Government Agreements, Evangelists, Followers and Heretics. In: K. Strom & W.C. Müller (red.). *Coalition Governments in Western Europe*. Oxford, Oxford University Press, pp. 300-355.
- De Winter, L. & Dumont, P. (2014). Regeringsvorming in België: mission impossible? In: C. Devos (red.). *België#2014. Een politieke geschiedenis van morgen*. Gent, Borgerhoff & Lamberigts, pp. 241-270.
- Devos, C. (red.) (2014). *België#2014. Een politieke geschiedenis van morgen*. Gent, Borgerhoff & Lamberigts.
- Devos, C., Rommel, J., Lannoo, S., Van Liefferinge, H. & De Wilde, S. (2010). *Inleiding in de politieke besluitvormingstheorie*. Gent, Academia Press.
- Devos, C., Lannoo, S., Ossenblok, K., Rommel, J. & Van Liefferinge, H. (2012). *Besluiten tot beleid. Inleiding in de politieke besluitvormingstheorie*. Gent, Academia Press.
- Dewachter, W. (2002). *Politologie*. Leuven, Acco.
- Dierickx, G. (2005). *De logica van de politiek*. Antwerpen, Garant.
- Dowding, K. (2016). *The Philosophy and Methods of Political Science*. London, Palgrave, Macmillan Education.
- Eagleton, T. (1991). *Ideology. An Introduction*. London, Verso.
- Eagleton, T. (1994). *Ideology*. London, Longman.
- Easton, D. (1953). *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*. New York, Knopf.
- Easton, D. (1962). Introduction: The Current Meaning of 'Behavioralism' in Political Science. In: J.C. Charlesworth (red.). *The Limits of Behavioralism in Political Science*. Philadelphia, The American Academy of Political and Social Science, pp. 8-25.
- Easton, D. (1965a). *A System Analysis of Political Life*. New York, Wiley.
- Easton, D. (1965b). *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Easton, D. (1969). The New Revolution in Political Science. In: *The American Political Science Review*, 4, pp. 1051-1061.
- Elchardus, M. & Pelleriaux, K. (1998). De polis verdeeld. Hoe de kiezers links en rechts herdefiniëren. In: M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (red.), *De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. Verkiezingen van 21 mei 1995*. Leuven, Acco, pp. 183-210.

- Evans, P.B., Rueschemeyer, D. & Skocpol, T. (eds.) (1985). *Bringing the State Back in*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Frogner, A.P. & De Winter, L. (1991). The State of Political Science in Belgium. In: *European Journal of Political Research*, 20, pp. 389-397.
- Geddes, B. (2003). *Paradigms and Sand Castles. Theory Building and Research Design in Comparative Politics*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge, Polity Press.
- Goodin, R.E. & Klingemann, H.D. (red.) (1998). *A New Handbook of Political Science*. Oxford, Oxford University Press.
- Halperin, S. & Heath, O. (2012). *Political Research. Methods and Practical Skills*. Oxford, Oxford University Press.
- Harrison, K. & Boyd, T. (2003). *Understanding Political Ideas and Movements*. Manchester, Manchester University Press.
- Heywood, A. (2000). *Key Concepts in Politics*. Houndmills, Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2003). *Political Ideologies. An Introduction*. Houndmills, Palgrave Macmillan.
- Jackson, R.J. & Jackson, D. (1997). *A Comparative Introduction to Political Science*. Upper Saddle River, Prentice Hall Inc.
- Jacobsohn, J.A. (1998). *An Introduction to Political Science*. Belmont, Wadsworth Publishing Company.
- Janis, J. (1972). *Victims of Groupthink. A Psychological Study of Foreign Policy Decisions and Fiascos*. Boston, Houghton Mifflin.
- Kuhn, T.S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, University of Chicago Press.
- Landau, M. (1972). *Political Theory and Political Science. Studies in Methodology of Political Inquiry*. New York, The Macmillan Company.
- Lowndes, V. (2002). Institutionalism. In: D. Marsh & G. Stoker (red.). *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Palgrave Macmillan, pp. 90-108.
- Manheim, J.B., Rich, R.C. & Willnat, L. (2002). *Empirical Political Analysis. Research Methods in Political Science*. 5th ed. New York, Longman.
- March, J.G. & Olson, J.P. (1984). The New Institutionalism. Organizational Factors in Political Life. In: *American Political Science Review*, 78, pp. 734-749.
- Marsh, D. & Furlong, P. (2002). A Skin not a Sweater. Ontology and Epistemology in Political Science. In: D. Marsh & G. Stoker (red.). *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Palgrave Macmillan, pp. 17-41.
- Marsh, D. & Stoker, G. (red.) (2002). *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Palgrave Macmillan.
- McLellan, D. (1995). *Ideology*. Milton Keynes, Open University Press.
- Mendelson, Wallace (1963). The Neo-behavioral Approach to the Judicial Process: A Critique. In: *The American Political Science Review*, 3, pp. 593-603.
- Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York, The Free Press.
- Miliband, R. (1977). *Marxism and Politics*. Oxford, Oxford University Press.
- Newell, J. & Rhodes, M. (2004). Editorial Comment. In: *European Political Science*, 3,3, pp. 3-4.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, Harvard University Press.
- Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation and Social rigidities*. New Haven, Yale University Press.
- Parsons, T. (1971). *The System of Modern Society*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Pennings, P., Keman, H. & Kleinnijenhuis, J. (1999). *Doing Research in Political Science*. London, Sage Publications Ltd.
- Peters, G. (1999). *Institutional Theory in Political Science. The New Institutionalism*. London, Pinter.
- Popper, K. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. London, Hutchinson.
- Popper, K. (1963). *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Positivism*. Oxford, Basil Blackwell.
- Riker, W.H. (1962). *The Theory of Political Coalitions*. New Haven, Yale University Press.
- Roskin, M.G., Cord, R.L. & Medeiros, J.A. (2003). *Political Science. An Introduction*. Upper Saddle River, Prentice Hall.
- Roskin, M.G., Cord, R.L., Medeiros, J.A. & Jones, W.S. (2010). *Political Science. An Introduction*. Boston, Pearson, Longman.
- Sanders, D. (2002). Behaviouralism. In: D. Marsh & G. Stoker (red.). *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Palgrave Macmillan, pp. 45-64.
- Sodaro, M.J. (2004). *Comparative Politics. A Global Introduction*. New York, McGraw-Hill.
- Stoker, G., Peters, G., Pierre, J. (eds.) (2015). *The Relevance of Political Science*. London, Palgrave, Macmillan Education.

- Swanborn, P.G. (1987). *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Amsterdam, Boom.
- Thomas, W.I. & Thomas, D.S. (1928). *The Child in America: Behavior Problems and Programs*. New York, Alfred A. Knopf.
- Thomas, W.I. & Znaniecki, F. (1918-1920). *The Polish Peasant in Europe and America*. 5 vols. Chicago, The University of Chicago Press
- Toshkov, D. (2016). *Research Design in Political Science*. London, Palgrave, Macmillan Education.
- Trent, J. (2012). An Essay on the Present and Future of Political Studies 2012. In: Stein, M., Trent, J. (red.). *The World of Political Science: A critical Overview of the Development of Political Studies around the Globe: 1990-2012*. Opladen, Barbara Budrich Publishers, pp. 155-175.
- Tromp, B. (2002). *De wetenschap der politiek. Verkenningen*. Leiden, Amsterdam University Press.
- van Dijk, T.A. (1998). *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London, Sage Publications.
- Waldo, D. (1956). *Political Science in the United States of America*. Paris, UNESCO.
- Ward, H. (2002). Rational choice. In: D. Marsh & G. Stoker (red.). *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Palgrave Macmillan, pp. 65-89.
- Witte, E. (2003). *Over bruggen en muren. Hedendaagse politieke geschiedenis en Politieke Wetenschappen in België 1945-2000*. Leuven, Universitaire Pers Leuven.

Noten

- 1 <http://www.politicologie.be>.
- 2 Theorieën helpen ons om de werkelijkheid te vereenvoudigen, zodat we die kunnen begrijpen. Als we een theorie opgesteld hebben, volgen daaruit voorspellingen en verwachtingen die we kunnen toetsen via wetenschappelijk onderzoek. Zo weten we of de theorie juist is. Theorieën verwijzen naar “thinking about politics [...], making generalizations about politics [...] that seeks to explain, and perhaps predict, relationships among variables” (Sodaro 2004:68), het zijn “sets of logically related symbols that represent what we think happens in the world. They are simply intellectual tools.” (Manheim, Rich & Willnat 2002:16) Ze bestaan niet *out there*, wachtend tot ze ontdekt worden. Ze worden geconstrueerd, in het licht van een bepaald doel. Ze moeten dus nuttig zijn, anders komen ze niet tot stand. Zodra ze er zijn, gaan we na of ze waar of vals zijn. Voor de vorming van een theorie

is inductie en deductie nodig (*cf. infra*). We gebruiken inductie om vanuit wat we zagen, algemene veronderstellingen (assumptions) te maken, waaruit we dan concrete voorspellingen deduceren over andere gevallen. Die concrete voorspellingen moeten we toetsen om na te gaan of de theorie klopt.

3 Dit is de vertaling, de omzetting van de relatief abstracte theorie in concrete termen, die het ons mogelijk moet maken om de theorie te toetsen, toe te passen. Het gaat er dus om uit de abstracte theorie hypothesen (bv. als x, y, z, dan a, b, c onder de condities 1, 2, 3) en variabelen af te leiden (conceptueel) waarmee we zaken (bv. gedrag, opinies) kunnen meten (praktisch), een meting die het ons moet mogelijk maken te zeggen of de hypothese die we uit de theorie afleiden, overeenstemt met de werkelijkheid. Als we dat onderzoek kunnen herhalen en de conclusies worden bevestigd, dan kunnen we ze generaliseren, ze dus geldig verklaren voor alle soortgelijke fenomenen, ook diegene die we niet onderzochten. Operationalisering is dus een proces van vertaling en vereenvoudiging.

4 Dit DN-model is ontleend aan het syllogisme, een redeneervorm uit de klassieke logica. Bijvoorbeeld: alle mensen zijn sterfelijk, Socrates is een mens (premissen), dus Socrates is sterfelijk (conclusie). Als de premissen waar zijn, is de conclusie ook waar. We deduceren de conclusie logisch uit de premissen. De omgekeerde logica gaat niet: het is niet omdat Socrates sterft dat daarom logischerwijze alle mensen moeten sterven. Een ander voorbeeld: alle vliegtuigen worden gekaapt, de Achille Lauro is een vliegtuig (twee foute premissen), de Achille Lauro wordt gekaapt (conclusie). De conclusie is juist, de Achille Lauro (een boot) werd gekaapt, de premissen zijn toch fout. Wel zeker is dat, als de conclusie niet klopt, een of beide premissen onwaar zijn. In het DN-model worden premissen gevormd door uitspraken die betrekking hebben op wetten of wetmatigheden en door bijzondere uitspraken die de beginvoorwaarden genoemd worden. De premissen vormen het *explanans* (wat verklaart), de conclusie is het *explanandum* (wat verklaard moet worden). In het DN-model moet wat verklaard moet worden, dus logisch afgeleid worden uit een algemene wet, gelet op bepaalde beginvoorwaarden (*cf. Swanborn 1987:74-78*).

5 Causaliteit is doorgaans het doel van wetenschappelijk onderzoek. Causaliteit moet worden onderscheiden van covariatie, een fenomeen dat optreedt wanneer twee fenomenen samen evolueren (als de een

stijgt/daalt, dan stijgt/daalt de ander), maar waardoor niets geweten is over wat die evolutie veroorzaakt. Bijvoorbeeld: politieke kennis verhoogt de kans om te gaan stemmen. Maar stemmen mensen omdat ze meer informatie hebben, of zoeken ze informatie omdat ze beslist hebben te gaan stemmen? Causaliteit is een gedachteconstructie die helpt om empirisch gevonden regelmatigheden te interpreteren, namelijk het steeds weer vinden van opeenvolging van twee of meer verschijnselen (oorzaak-gevolg). Swanborn (1987) omschrijft de voorwaarden om tot causaliteit te komen, als volgt: indien een causale (oorzaak-gevolg) verklaring waar is, dan “moet de ‘oorzaak’ variabele vooraf gaan aan de ‘gevolg’ variabele. Variabele X kan natuurlijk nooit een oorzaak zijn van Y, als X in de tijd op Y volgt. In de praktijk kan er van gelijktijdigheid sprake zijn, namelijk wanneer Y zeer snel volgt op X (als het regent wordt de stoep nat); moet er een zeker statistisch verband zijn tussen X en Y [...]; mag het statistisch verband tussen X en Y niet ontstaan zijn doordat een derde variabele die samenhang teweeg brengt.” (Swanborn 1987:90) Voor verschillende noties van causaliteit, zie bv. Toshkov (2016:153-164).

6 Deductie is het proces waarbij we vanuit abstracte beweringen over algemene relaties overgaan naar concrete beweringen over specifiek gedrag: “This proces of reasoning from the abstract and general to the concrete and specific is known as deduction. [...] Deduction is the process that enables us to use theories to explain real-world events. If we can show by a process of deduction that some observed event can be logically predicted from the set of assumptions that constitute our theory, then the theory provides an explanation for the observed event. The theory helps us to understand the event by giving a reason why it is as it is. The role of deduction is to provide this link between the theory and our observations.” (Manheim, Rich & Willnat 2002:18) Bij deductie leiden we uit een algemene theorie af wat we in een concreet geval mogen verwachten.

7 Shively (2003) vat een van de centrale discussies over sociale wetenschappen samen met het volgende praktische onderscheid, dat via de methodologie van de sociale wetenschappen moet worden uitgewerkt. Aan de ene kant zijn er politicologen die denken dat politiek zo complex en divers is dat we niet moeten proberen om politiek te herleiden tot exacte regelmatigheden die voor alles kunnen gelden. Volgens deze visie moeten we elk politiek feit en idee min of meer op zichzelf interpreteren – dus niet te veel reeksen van

feiten bekijken – zoekend naar de rijkdom van details en naar de algemene patronen die erachter kunnen liggen. Anderen menen dat zoiets onvoldoende wetenschappelijk is en dat we op zoek moeten gaan naar de regelmatigheden via een grote reeks van feiten en gebeurtenissen, zelfs al gaan details van elk afzonderlijk feit verloren. We moeten elk van deze feiten dan vrij abstract behandelen, zonder al te veel oog voor nuances. Ook een combinatie van beide is mogelijk, zelfs aangewezen.

8 Penings, Keman en Kleinnijenhuis maken het onderscheid tussen *politics*, *polity* and *policy*, waarbij de laatstgenoemde uiteraard staat voor het beleid. *Politics* omschrijven ze als “the political process. On this level, actors interact with each other if and when they have conflicting interests or views regarding societal issues that cannot be solved by themselves.” Daartoe werden een reeks instellingen gecreëerd, die ze omschrijven als “rules of political governance” die helpen om tot samenvoeging van belangen te komen en “to achieve a consensus among conflicting actors through compromising alternative preferences. These institutions manifest themselves in the rules of the game in a society. This is what is meant by ‘polity’.” (Penings, Keman & Kleinnijenhuis 1999:35) Hieruit blijkt het onderscheid tussen politiek en *polity* (een term die zich moeilijk in het Nederlands laat vertalen, maar die verwijst naar staatsvorm, bestuursvorm, organisatie) en dus ook het onderscheid tussen politicologen (politiek) en politologen (*polity*). De laatstgenoemden zouden zich dan meer concentreren op de instellingen in brede zin, op de rules of the game die de politieke interacties vorm geven. Politicologen houden daar ook rekening mee, maar gaan ook meer in op de politieke interacties. Vandaar de voorkeur voor politicologie, al blijft de discussie over het onderscheid en de voorkeur een zaak van ingewijden en vakspecialisten, zonder al te veel ruimere relevantie.

9 Volgens Geddes bestaan er heel wat gelijkenissen tussen paradigma’s en ideologieën. Als paradigma’s succesvol willen zijn, moeten ze dezelfde kenmerken delen als succesvolle ideologieën: “ideologies simplify the world, explain what we see around us in a compelling way, and identify what needs to be done. The basic ideas need to be simple, yet applicable to a broad range of puzzling questions. The need to have the ‘aha’ factor. Paradigms need to be fruitful; the theories they contain need to explain previously unexplained regularities and to create new paradoxes and puzzles. As ideologies imply needed political action

or policies, a successful paradigm implies a research frontier of puzzles and paradoxes on which scholars need to work.” (2003:7)

10 In dit model, “from a new idea, tentative conclusions are drawn by means of logical deduction. With the help of other statements previously accepted, certain singular statements (predictions) are derived from the theory. These are then compared with the results of practical applications and experiments. If positive, the results are acceptable for the time being; if negative, then they are falsified and rejected.” (Burnham, Gilland, Grant & Layton-Henry 2004:24)

11 Toepassingen in de wetenschap der politiek vinden we bijvoorbeeld in de psychobiografie, waarin de persoonlijkheid van politieke leiders wordt geanalyseerd, in de interpretatie van politieke verschijnselen met behulp van aan psychoanalyse ontleende begrippen (het onbewuste, onderdrukte seksualiteit, narcisme, Über-Ich), maar vooral in de studie van persoonlijkheidstypen die een bepaalde politieke opvatting en houding vertegenwoordigen (*cf. infra*).

12 Bij groepsdenken is de groepscohesie te groot. Groepsleden kunnen geen afstand meer nemen van groepswaarden en -normen. Vaak gaat het om kleine groepen die geïsoleerd van de buitenwereld te weinig kritiek horen. Groepsdenken doet zich vaak voor in crisissituaties waarin stress overwonnen wordt door hechte eensgezindheid. Symptomen zijn bijvoorbeeld zelfoverschatting, illusie van onkwetsbaarheid of geloof in de eigen superioriteit, collectieve rationalisaties, stereotypering van *out-groups*, zelfcensuur, illusie van unanimiteit, druk op dissidenten enz. Dat leidt uiteraard tot inadequate beslissingen.

13 Soms worden de begrippen behaviorisme en behaviorisme door elkaar gebruikt, soms wordt er tussen beide een onderscheid gemaakt. In het laatste geval verwijst behaviorisme naar de psychologieschool geassocieerd met John B. Watson (1878-1958)

en Burrhus Frederic Skinner (1904-1990). Zij stelden dat menselijk gedrag verklaard kan worden in termen van geconditioneerde reacties of reflexen. Het betreft hier een deterministische visie, namelijk de veronderstelling dat menselijke acties en keuzes volledig bepaald worden door externe factoren. Vrije wil is dus een mythe. Ook menselijk gedrag is volgens het behaviorisme geconditioneerd. Het ondervonden effect bepaalt de richting van het leerproces. Een dier dat, aanvankelijk door toeval – bijvoorbeeld via een hefboompje – voedsel krijgt, zal dat gedrag herhalen; indien een positief effect volgt, zal dit gedrag versterkt worden, zodat we kunnen spreken van leren onder invloed van positieve versterking vanuit de omgeving. Indien een negatieve prikkel, bijvoorbeeld een elektrische schok, zou volgen, dan zou dit gedrag afgeleerd kunnen worden. Alle gedrag is voor behavioristen op die manier aan- of afgeleerd. Deze interpretatie van het behaviorisme – vooral een benadering in de psychologie – gaat dus stappen verder dan het behavioralisme.

14 Een geheel van onderling verbonden abstracte stellingen bestaande uit assumpties, definities en empirisch testbare hypothesen met als doel het beschrijven en verklaren van een gegeven sociaal verschijnsel.

15 Een oorzakelijk uitleg voor het voorkomen van een gegeven sociaal verschijnsel, via een specificatie van de minimale niet-tautologische antecedenten die als condities noodzakelijk en voldoende zijn voor het voorkomen van deze verschijnselen.

16 Een model omschrijven Roskin, Cord, Medeiros en Jones als “a simplified picture of reality that social scientists develop to order data, to theorize, and to predict. A good model fits reality but simplifies it, because a model that is so complex as the real world would be of no help. In simplifying reality, however, models run the risk of oversimplifying. The real problem is the finite capacity of the human mind.” (2003:29)

